

Försvarshögskolan

”Vi gick från att vara observatörer till att bli aktörer”

UD:s Rysslandspecialiserade diplomater och svensk säkerhetspolitik
1980–2001

Sixten Norrby

Programkull: KKS 22–24

Masteruppsats i militärhistoria VT 2024

Handledare: Gunnar Åselius

Abstract

This thesis presents new perspectives on tensions in Swedish security policies from 1980 to 2001, focusing on Sweden's relation to the Soviet Union and the Russian Federation respectively. This is mainly achieved through analysis of Sweden's de facto security policies, Sweden's official policy statements and diplomatic reports from/interviews with Swedish diplomats specialised on Russia. Leveraging idealist and realist perspectives from international relations theory, this study demonstrates, that a general pattern can be recognized in that the de facto Swedish security policies during this period are more realist than the officially stated positions. Up until the turn of the millennium, Sweden's overall security policies towards the Soviet Union/Russia can be characterised as realist, with occasional idealistic elements still appearing within a realist framework. This is particularly evident in Sweden's major diplomatic, and later military, support of the Baltic states, which began in 1992 and continued until the early 2000s.

Två inledande tack

Jag vill rikta ett stort tack till min handledare Gunnar Åselius, som öppnade dörrar och möjliggjorde ett spännande uppsatsarbete. Jag vill även tacka de seniora diplomater som tog av sin tid och ställde upp på att låta sig intervjuas.

Del 1	1
1.1 Inledning	1
1.2 Syfte, frågeställningar och begreppsdefinitioner	2
1.3 Historisk bakgrund	3
1.4 Teoretiskt ramverk	6
1.5 Forskningsläge	11
1.6 Källmaterial och avgränsningar	17
1.7 Metod	27
Del 2 undersökning	29
1980–1984	29
1985–1991	36
1992–2001	47
Del 3 Resultat och förslag på vidare forskning	58
Käll- och litteraturförteckning	62
Otryckt källmaterial	62
Litteratur	62
Elektroniska källor	65
Bilaga 1	69

Del 1

1.1 Inledning

Denna uppsats behandlar Sveriges säkerhetspolitiska relation till Sovjetunionen respektive Ryssland 1980–2001. Uppsatsen undersöker Sveriges säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen/Ryssland med hjälp av tankeskolorna idealism och realism från internationella relationer (IR). Utifrån detta synliggörs relationen mellan Sveriges förda säkerhetspolitik, officiella svenska säkerhetspolitiska uttalanden och utlåtanden samt hur svenska Rysslandspecialiserade diplomater bedömde och värderade Sovjetunionen/Ryssland. Analysen syntetiserar politiska uttalanden och utlåtanden, publicerat material från svenska Rysslandspecialiserade diplomater och egna intervjuer med denna kategori svenska diplomater. Därmed bidrar uppsatsen med nya perspektiv på spänningar som präglat Sveriges säkerhetspolitik under 1900-talet och, som Kent Zetterberg framhåller, var särskilt tydliga under det kalla kriget.¹ Studien riktar in sig på ett säkerhetspolitiskt område som idag är relativt outforskat när det kommer till tiden efter år 1970.² En stor anledning till detta är Sveriges utrikessekretess om 50 år vilken omfattar UD-rapportering, såvida undantag inte har gjorts.

Uppsatsen kommer att synliggöra, att Sveriges säkerhetspolitik under 1980- och 1990-talet visavi Sovjetunionen/Ryssland i övergripande drag var realpolitisk, med idealistiska inslag. Detta förblev fallet till och med millennieskiftet i samband med försvarsbeslut 2000. Uppsatsen kommer att visa på, att den faktiska säkerhetspolitik som under studiens period fördes generellt var mer realpolitisk än vad den deklarerade säkerhetspolitiken antydde. Ett generellt mönster som kommer att framhävas är att Sveriges säkerhetspolitiska intressen och behov av stabilitet, när det kom till kritan, var vad som vägde tyngst i den förda politiken. Sveriges säkerhetspolitik fick under delar av denna period dock betydande idealistiska inslag – men inom ramen för landets realpolitiska intressen. Detta gällde särskilt det omfattande säkerhetspolitiska

¹ Kent Zetterberg, "Säkerhetspolitikens realism: nya aspekter", i *Realism eller illusion: Svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget*, red. Gunnar Artéus & Kent Zetterberg, FoKK-projektet nr 50 (Karlskrona: Printfabriken, 2016), s. 129.

² Olof Kronvall & Magnus Petersson, *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945–1991*, 3. upplagan, Stockholm: Santérus bokförlag, 2024, s. 170–171.

tillika diplomatiska stödet till Baltikum vilket inleddes år 1992 och varade den undersökta perioden ut.

1.2 Syfte, frågeställningar och begreppsdefinitioner

Uppsatsen bidrar till forskningsfältet svensk säkerhetspolitisk historia, i synnerhet Sveriges samtidshistoriska relationer till Sovjetunionen/Ryssland, genom att undersöka en i svensk historieforskning, som ovan nämnt, relativt utforskad period. Detta gäller 1980-talet och i synnerhet 1990-talet, som var en omvälvande period där svensk säkerhetspolitik från grunden omprövades i och med kalla krigets slut och Sovjetunionens fall. Uppsatsen tillför kunskap genom att bland annat undersöka tidigare utforskad diplomatiskt material. För att tillföra fältet ny kunskap har bland annat sex intervjuer med för området relevanta diplomater utförts. Kärnan i den empiriska studien består av dessa intervjuer, publicerat material från svenska Rysslandspecialiserade diplomater samt säkerhetspolitiska uttalanden och utlåtanden på regeringsnivå. Uppsatsen brukar teori från de två idétraditionerna i internationella relationer, idealism och realism, för att tolka empirin samt dra slutsatser om Sveriges säkerhetspolitiska hållning visavi Sovjetunionen/Ryssland under perioden. Studien avgränsar sig till perioden 1980–2001 och undersökningens frågeställningar följer nedan.

- *Hur utvecklades Sveriges säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen/Ryssland under perioden?*
- *I vilken utsträckning låg den av Sveriges politiker förda säkerhetspolitiken i linje med de undersökta diplomaternas säkerhetspolitiska bedömningar och värderingar avseende Sovjetunionen/Ryssland?*

Denna uppsats utgår från Nils Andréns definition av *säkerhetspolitik* som ”en sammanfattande beteckning på en stats politiskt styrda aktiviteter i syfte att kunna förverkliga sina mål också i situationer där den ställs inför hot från andra aktörer, särskilt från andra stater, i det internationella systemet”.³ Begreppet innefattar alltså såväl säkerhetsrelaterade delar av en stats utrikespolitik som dess försvarspolitik.

³ Nils Andréns, *Säkerhetspolitik: Analyser och tillämpningar*, Stockholm: Norstedts Juridik, 1997, s. 16.

Med begreppet *UD-tjänstemän* avses i denna studie inom Sveriges utrikesdepartement (UD) fostrade tjänstemän, verksamma på icke politiskt tillsatta tjänster vid UD, vid någon av utrikesförvaltningens utlandsbeskickningar, eller vid UD-anknutna tjänster inom delar av Sveriges förvaltning såsom statsrådsberedningen och riksdagens utrikesutskott. Författaren gör alltså en generös tolkning av detta begrepp.

1.3 Historisk bakgrund

Hotet från Sovjetunionen var den huvudsakliga anledningen till att Sverige efter andra världskrigets slut år 1945 fortsatte att högprioritera sin försvarsförmåga och byggde upp ett omfattande totalförsvar, som bibehölls det kalla kriget ut.⁴ Det sovjetiska hotet föranledde även Sveriges politiska ledning, att under kalla krigets tidiga skede ingå hemliga försvarssamarbeten med USA, Storbritannien, Norge och Danmark. Genom detta sökte Sverige skaffa sig en återförsäkring vid händelse av en invasion från Sovjetunionen.⁵ Vi vet idag att försvarssamarbetena existerade åtminstone 1960-talet ut.⁶ Robert Dalsjö pekar i sin forskning på att försvarsförbindelser med USA fortsatte att existera under 1970-talet och rann ut i sanden vid mitten av 1980-talet, medan Mikael Holmströms forskning pekar på att förbindelser existerade kalla kriget ut.⁷ Det går med andra ord att konstatera, att Sveriges övergripande försvarspolitik som föregår perioden för denna studie fundamentalt präglades av Sveriges förhållande till Sovjetunionen.

Avseende svensk diplomati genomsyrade relationen till Sovjetunionen i grunden Sveriges deklarativa säkerhetspolitik under kalla kriget. I kölvattnet av det andra världskriget, till mitten av 1960-talet, präglades Sveriges officiellt hållna säkerhetspolitik av vad som i efterhand kommit att kallas *Undénlinjen*, efter Sveriges

⁴ Kent Zetterberg, "Neutralitet och västsamarbete: säkerhetspolitiken", i *Försvaret och kalla kriget: krigsavhållande försvar*, red. Bo Hugemark (Stockholm: Medströms bokförlag, 2024), s. 31–32.

⁵ Wilhelm Agrell, *Fred och fruktan: Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918–2000*, Lund: Historiska Media, 2000, s. 143–161.

⁶ SOU 1994:11 *Om kriget kommit: förberedelser för mottagandet av militärt bistånd 1949–1969: betänkande av Neutralitetspolitikkommisionen*.

⁷ Robert Dalsjö, *Life-Line Lost: The Rise and Fall of 'Neutral' Sweden's Secret Reserve Option of Wartime Help from the West*, Stockholm: Santéus förlag, 2006; Mikael Holmström, *Den dolda alliansen: Sveriges hemliga NATO-förbindelser*, Stockholm: Atlantis, 2015.

utrikesminister mellan 1945–1962 Östen Undén.⁸ Denna linje innefattade bland annat en strikt officiell neutralitetspolitik och positionering mellan öst och väst. Denna hållning befästes år 1949 efter att försök till att skapa ett skandinaviskt alliansförbund med Norge och Danmark år 1948 upphört i samband med grundandet av Nato.⁹ En generell restriktivitet avseende att kritisera och riskera att provocera Sovjetunionen, när det gick emot vad den politiska ledningen uppfattade som Sveriges säkerhetspolitiska intressen, kom under denna period att präglade svensk diplomati.¹⁰ Denna försiktighet tillika realpolitiska linje visavi Sovjetunionen illustrerades bland annat av *Baltutlämningen* år 1946 då Sveriges regering, efter diplomatiska påtryckningar från Sovjetunionen, lät utlämna 3 000 individer, däribland 160 balter, vilka under det andra världskriget hade tjänstgjort i den tyska krigsmakten och flytt till Sverige.¹¹ Ett vidare exempel på Sveriges försiktiga diplomati visavi Sovjetunionen under utrikesminister Undéns tid kan ses mot bakgrund av att Sveriges politiska ledning kände till att den svenske diplomaten Raoul Wallenberg saknades i samband med att Röda armén år 1944 intagit Budapest. Trots att den politiska ledningen misstänkte, att något så anmärkningsvärt skett som att en svensk diplomat hade förts bort av Sovjetiska styrkor och fängslats, agerade den de inledande åren passivt, och kan år 1946 ha försummat en möjlighet att få Wallenberg frigiven.¹² Ärendet Wallenberg kom emellertid under 1950-, 1960- och 1970-talet att präglade svensk diplomati visavi Sovjetunionen och togs vid ett flertal tillfällen upp vid diplomatiska möten mellan länderna.¹³

Graden av spänning i den svensk-sovjetiska relationen följde under 1950-, 1960- och 1970-talet översiktligt de avtagande och tilltagande spänningarna under kalla kriget.

⁸ Ulf Bjereld, Alf W. Johansson, & Karl Molin, *Sveriges säkerhet och världens fred. Svensk utrikespolitik under kalla kriget*, 2. upplagan, Stockholm: Santérus förlag, 2022, s. 22.

⁹ *Ibid.*, s. 334–335.

¹⁰ Kent Zetterberg, ”Sverige på världsarenan – Några linjer i Östen Undéns syn på det internationella systemet, Sovjetunionen och den internationella politiken 1919–1965 och vägen mot den aktiva utrikespolitiken” i *Att skåda Sovjetunionen i vitögat*, red. Kent Zetterberg (Stockholm, Försvarshögskolan 2004), s. 108.

¹¹ Magnus Petersson, ”Svensk-sovjetiska säkerhetspolitiska relationer 1945–1960” i *Att skåda Sovjetunionen i vitögat*, red. Kent Zetterberg (Stockholm, Försvarshögskolan 2004), s. 22–24.

¹² SOU 2003:18 *Ett diplomatiskt misslyckande: Fallet Raoul Wallenberg och den svenska utrikesledningen*, s. 600–603 & 606–608.

¹³ Magnus Petersson, ”Svensk-sovjetiska säkerhetspolitiska relationer 1945–1960” i *Att skåda Sovjetunionen i vitögat*, red. Kent Zetterberg (Stockholm, Försvarshögskolan 2004), s. 37; SOU 2003:18, s. 548–552 & 598; SOU 2002:108 *Fred och säkerhet: Svensk säkerhetspolitik 1969–1989*, 2002, s. 135.

En händelse som påverkade den svensk-sovjetiska relationen i negativ riktning var den så kallade *Catalinaaffären* 1952, då ett svenskt signalspaningsplan av modell DC 3-a den 13 juni sköts ned över Östersjön. Besättningen omkom. Tre dagar senare sköts ett sjöräddningsplan av typ Catalina, som sökte det nedskjutna planet, ned. Händelserna föranledde skarpa protester från Sveriges regering, med hänvisning till att planen flugit över internationellt vatten, medan Sovjetunionen förnekade, att man skjutit ned planen.¹⁴

Mitten av 1950-talet innebar en avspänning för det svensk-sovjetiska förhållandet, i takt med att spänningarna mellan öst och väst minskade, för att mot slutet av årtiondet åter försämrades. Denna försämring kan symboliseras av Sovjetunionens övergrepp mot Ungern i samband med Ungernkrisen mellan den 23 oktober och den 11 november 1956, vilket föranledde skarp kritik från Sverige.¹⁵ Detta, tillsammans med att Sovjetunionen i mars 1957 anklagade Sverige för att bedriva agentverksamhet i Baltikum, var två anledningar till att relationen in på 1960-talet var ansträngd.¹⁶

Efter att Kubakrisen 1962 var över, och en allmän avspänningen mellan väst och öst inletts, skedde under 1960-talet en generell avspänning i den säkerhetspolitiska relationen till Sovjetunionen.¹⁷ Ett undantag i avspänningen innebar avslöjandet år 1963 om att den svenske översten Stig Wennerström bedrivit spionage åt Sovjetunionen. *Wennerströmaffären* medförde bland annat den diplomatiska åtgärden från Sveriges sida att säga upp det militära besöksutbytet med Sovjetunionen. Relationen normaliserades under mitten av 1960-talet och ett militärt utbyte återupptogs år 1967 i en mindre omfattning.¹⁸ Sovjetunionens invasion av Tjeckoslovakien år 1968 medförde, att den svensk-sovjetiska relationen åter tillfälligt kylades ned. Sverige riktade då skarp kritik och begränsade bland annat det diplomatiska besöksutbytet, varav det militära utbytet återigen sades upp.¹⁹

Under slutet av 1960-talet antog Sveriges deklarativa säkerhetspolitik som helhet en delvis mer idealistisk form, då mer tonvikt lades på mänskliga rättigheter i vissa andra länder. Detta gällde i synnerhet ett fokus på geografiskt fjärran konflikter såsom USA:s krig i Vietnam, medan, som Olof Kronvall och Magnus Petersson framhåller,

¹⁴ Magnus Petersson, "Svensk-sovjetiska säkerhetspolitiska relationer 1945–1960" i *Att skåda Sovjetunionen i vitögat*, red. Kent Zetterberg (Stockholm, Försvarshögskolan 2004), s. 35.

¹⁵ *Ibid.*, s. 37–38.

¹⁶ *Ibid.*, s. 44.

¹⁷ *Ibid.*, s. 94

¹⁸ SOU 2002:108, s. 133–134.

¹⁹ *Ibid.*, s. 133.

en systematisk kritik avseende mänskliga rättigheter i det mer närliggande östblocket ej skedde.²⁰ Det som i efterhand kommit att kallas den *aktiva utrikespolitiken* innebar därmed inga fundamentala skillnader vad gäller svensk diplomati direkt visavi Sovjetunionen, vilken alltså kom att präglas av en övergripande realpolitisk linje. Ett talande exempel på hur denna linje kom att yttra sig i svensk diplomati visar *Aryo Makkos* forskningsresultat på, avseende slutförhandlingarna för Helsingforskonferensen 1969–1975, där Sveriges diplomater bland annat strategiskt undvek att adressera frågan om mänskliga rättigheter inom östblocket.²¹ Det går emellertid, som Robert Dalsjö gör gällande, att betrakta svensk säkerhetspolitik under första hälften av 1970-talet som på flera sätt icke realistisk, vid beaktande av att Sverige riktade en omfattande kritik mot USA som Sverige valt att ha hemliga försvarsförbindelser med.²² De påföljande åren skedde en normalisering av de diplomatiska förbindelserna Sverige och Sovjetunionen emellan, och 1970-talet innebar övergripande en förbättring av relationen, vilket sammanföll med en längre avspänningen mellan öst och väst.²³

Sammanfattningsvis kan ett övergripande mönster ses, avseende Sveriges säkerhetspolitiska diplomati visavi Sovjetunionen under perioden 1945–1979, i att de tillfällen Sverige under denna period kritiserade Sovjetunionen skedde i samband med specifika händelser. Ett generellt systematiskt kritiserande av Sovjetunionen uteblev. Sveriges övergripande säkerhetspolitiska diplomati visavi Sovjetunionen kan avseende denna period sammanfattas som reaktiv och i grunden realpolitisk, med idealistiska inslag från mitten av 1960-talet. Detta gäller i synnerhet om kritiken av USA indirekt vägs in i den säkerhetspolitiska relationen till Sovjetunionen.

1.4 Teoretiskt ramverk

I detta avsnitt redogörs för huvuddragen av de i stor utsträckning konkurrerande idétraditionerna inom internationella relationer: idealism och realism.

Begreppet *idealism* har, som Peter Wilson framhåller, ingen definition som det råder konsensus om. Detta beror på att idealism inte är en specifik teori utan ett

²⁰ Kronvall & Petersson, s. 122–123.

²¹ Aryo Makko, *Ambassadors of Realpolitik: Sweden, the CSCE and the Cold War*, New York: Berghahn books, 2016.

²² Dalsjö, s. 119–123.

²³ SOU 2002:108, s. 135.

teoretiskt förhållningssätt med rötter i 1700-talets idealistiska filosofiska skolor.

Idealismens teoretiska grunddrag etablerades organiskt inom studier av internationella relationer under mellankrigstiden i USA och Storbritannien. Begreppet har därefter kommit att användas och tolkas på skilda sätt.²⁴ I detta uppsatsarbete åsyftas med idealism ett förhållningssätt till internationella relationer enligt vilket, som Patric Lindgren definierar det, vikten av *idéströmningars värde* är central.²⁵

En central idealistisk grundhållning avseende internationella relationer kan, som Martin Hall framhåller, ses i att det finns universella värden och intressen bland människor.²⁶ Människan betraktas inom den idealistiska idétraditionen som i grunden rationell, fredlig och potentiellt god. Krig betraktas som per definition irrationellt, och ett grundantagande är, att om människan tillåts leva i ett demokratiskt, civiliserat samhälle så kommer hennes förnuft och inneboende rationalitet förmå henne förstå att krig inte är förenligt med hennes intressen.²⁷ Det idealistiska förhållningssättet till internationella relationer utgår alltså från en optimistisk syn på människans natur.

Ett ytterligare viktigt grundantagande i den idealistiska världsåskådningen kan, som Peter Wilson beskriver det, sägas vara att den anarki som råder inom internationella relationer går att övervinna.²⁸ Genom mellanstatligt samarbete och att universellt goda, liberala, demokratiska *idéer* och principer får råda kan denna anarki övervinnas, och fred och harmoni i teori nås. En grundläggande idealistisk hållning är att se överstatliga organisationer som exempelvis FN, och överstatliga regelverk som folkrätten, som viktiga och goda verktyg för att kunna motverka förekomsten av krig.²⁹ En ledare för en demokratisk stat agerar därav idealistiskt om den låter de universellt goda liberala, demokratiska idéer som präglar landet inrikes även präglade landets utrikespolitik. Idealismen är därmed moraliserande i så måtto, att den anser att människor *bör* leva i demokratiska samhällen, och det är enligt idealismen *rätt* att

²⁴ Peter Wilson, *The International Theory of Leonard Woolf: A Study in Twentieth-Century Idealism*, New York: Palgrave MacMillan, 2003, s. 11–12.

²⁵ Patric Lindgren, *Småstat i brytningstid: Sveriges säkerhetspolitiska orientering efter tre världskonflikter under 1900-talet*, Doktorsavhandling, Växjö: Linneaus University Press, 2019, s. 30–31.

²⁶ Martin Hall, "Liberalism" i *Internationella relationer*, red. Jakob Gustavsson & Jonas Tallberg, 2. (Upplaga, Lund: Studentlitteratur, 2009), s. 53.

²⁷ Martin Hollis & Steven Murray Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford: Clarendon, 1990, s. 18–19.

²⁸ Wilson, 2003, s. 11.

²⁹ Peter Wilson, "Idealism in international relations" i *Encyclopedia of Power*, red. Keith Dowding (Kalifornien: Sage Publications, Thousand Oaks, 2011), s. 331–332.

sprida demokrati till andra länder.³⁰

Med *realism* avses i denna uppsats den klassiska realistiska skola, som etablerades efter det andra världskriget, vars kändaste företrädare kommit att bli Hans Morgenthau. Med begreppet *realpolitik* menas i uppsatsen en politik som förs i enlighet med realismens principer. Exempel på realpolitik följer i detta avsnitt. Ett grunddrag i realismens världssyn är föreställningen att inom människan finns drivkrafterna viljan till att leva, att fortplanta sig och att dominera.³¹ Detta är centralt för att förstå staters agerande, då stater betraktas som en förlängd arm av deras befolkning och dess mänskliga natur.³² En konsekvens av detta är uppfattningen, att de två huvudsakliga faktorer som styr staters agerande är deras behov av säkerhet och deras vilja att utöva makt över andra stater. Detta innebär enligt realismen, att så länge inte en allomfattande auktoritet styr, hos vilken världens makt koncentreras, råder anarki där var stat behöver sörja för sin egen säkerhet. I denna värld avgör staters relativa makt vad deras ledare och diplomater har för handlingsutrymme.³³ Ett grundantagande inom realismen är, som Martin Hall framhåller, att det tillstånd inom nationella relationer som är mest stabilt och leder till minst konflikt mellan stater är när maktbalans mellan stormakter råder. Allra mest stabil anses en bipolär maktbalans vara. Den relativa begränsningen av väpnad konflikt mellan väst- och östblocket under det kalla kriget kan ses som ett exempel på detta.³⁴

Realismen anser i motsats till den idealistiska idétraditionen, att det inte existerar någon universell moral och att internationella organisationer som exempelvis FN inte är viktiga att beakta när det kommer till att förstå staters agerande, då makten ytterst ses finnas hos stater.³⁵ Realpolitik kan ytterst ses i när en balanserad diplomati/utrikespolitik förs baserad på den egna statens handlingsutrymme i relation till andra staters makt. Den egna statens säkerhetspolitiska intressen premieras, om nödvändigt på bekostnad av eventuella idealistiska uppfattningar om exempelvis moral.³⁶

³⁰ Stefano Guzzini, *Realism in International Relations and International Political Economy: The continuing story of a death foretold*, London: Routledge, 1998, s. 17-18.

³¹ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 7. Upplaga, New York: McGraw-Hill, 2006, s. 36-37.

³² Guzzini, s. 26.

³³ *Ibid.*, s. 24 & 26.

³⁴ Martin Hall, "Realism" i *Internationella relationer*, red. Jakob Gustavsson & Jonas Tallberg, 2. Upplaga, Lund: Studentlitteratur, 2009, s. 40-41.

³⁵ *Ibid.*, s. 35 & 38.

³⁶ Guzzini, s. 28-29 & 31.

Helt fundamentalt för hur stater agerar är alltså enligt den realistiska skolan konceptet makt, vilket, som Stefano Guzzini beskriver, ytterst handlar om den kausala relationen aktör A:s förmåga att påverka aktör B:s beteende.³⁷ Enligt Morgenthau utgörs en stats makt, som Morgenthau kallar *nationell makt*, översiktligt av följande åtta element:

- dess geografi
- dess naturtillgångar
- dess industriella kapacitet
- dess militära beredskap
- dess befolkning
- dess nationella karaktär
- dess nationella moral
- kvaliteten av dess diplomati.³⁸

Vad som ger elementen *geografi*, *naturtillgångar* och *industriell kapacitet* deras yttersta värde för en stats nationella makt är att de utgör förutsättningar för statens *militära beredskap*.³⁹ Relationen mellan elementet *befolkning* och en stats makt utgörs dels av dess demografi, som påverkar landets industriella och militära kapacitet.⁴⁰ Dess betydelse kan även ses i relation till de övriga parametrar som här följer.

Med *nationell karaktär* avses kulturella mönster och föreställningar som präglar en stats befolkning, att dessa drag ofrånkomligen präglar en stats agerande och med det dess nationella makt. Morgenthau lyfter som exempel fram det han beskriver som föreställningen inom Rysslands befolkning om att Ryssland är menat att erövra världen.⁴¹ Med andra ord är *Russkyi mir*, dvs den ryska världen, enligt realismen ett exempel på nationell karaktär. Nationell moral innebär ytterst graden av beslutsamhet med vilken en befolkning stöder sin lednings utrikespolitiska agerande i krig och fred.⁴² Med diplomati avser Morgenthau en stats agerande visavi andra stater, innefattande såväl diplomati som stater allmänna utrikespolitik. Kvaliteten av ett

³⁷ Ibid., s. 27.

³⁸ Morgenthau, s. 122-162.

³⁹ Ibid., s. 133.

⁴⁰ Ibid., s. 137.

⁴¹ Ibid., s. 144.

⁴² Ibid., s. 147.

lands diplomati är det viktigaste av de åtta elementen. En illa förd diplomati kan fullständigt underminera ett lands relativa makt, medan ett skicklig diplomati kan öka den väsentligt. En liten, relativt svag stat kan exempelvis genom skicklig diplomati öka sin säkerhet och sin relativa makt genom att ingå i allianser.⁴³ Morgenthau sammanfattar diplomati som ”konsten att få de olika elementen av nationell makt att med största möjliga effekt påverka de punkter i den internationella situation som mest direkt berör det nationella intresset.”⁴⁴

Detta teoretiska ramverk framstår av flera anledningar som såväl intressant som relevant att applicera som tolkningsverktyg i denna studie, mot bakgrund av uppsatsens ämne och dess huvudsakliga empiriska material. Detta kan bland annat fastslås baserat på uppfattningen, att dynamiken idealism-realism per definition är intressant att undersöka när det kommer till en liten liberal, demokratisk stat som Sveriges säkerhetspolitik i förhållande till en mäktigare, odemokratisk grannstat i Sovjetunionen/Ryssland.

En faktor som starkt motiverat tillika inspirerat till detta teorival är Aryo Makkos bok *Ambassadors of Realpolitik; Sweden, the CSCE and the Cold War* (2017). Med denna forskning, som bland annat baseras på studier av nyligen avhemligad UD-rapportering, har Makko nyanserat bilden av spänningen mellan idealism och realism i svensk utrikespolitik 1969–1975, och visat på att den i grunden var mer realpolitisk än tidigare gängse föreställningar. Makkos resultat visar på att svensk diplomati, i samband med slutförhandlingarna av Helsingforskonferensen, i grunden följer en utpräglat realpolitisk linje. Denna faktiska säkerhetspolitik skiljer sig från *den aktiva utrikespolitik* som Sverige samtidigt officiellt för, med fokus på mänskliga rättigheter i geografiskt avlägsna länder. Sveriges säkerhetspolitiska intressen sätts i förhandlingarna först, och man riktar in sitt huvudfokus på att upprätthålla den strategiska maktbalansen mellan Nato och Warszawapakten. De idealistiskt sinnade svenska diplomater som under förhandlingarna går emot regeringens linje tillrättavisas eller utesluts från förhandlingarna.⁴⁵ I ljuset av detta resultat framstår vidare nyligen tillgängliggjort UD-material som intressant att undersöka ur ett realistiskt kontra idealistiskt perspektiv. De föreställningar som idag råder avseende

⁴³ Ibid., s. 152-154.

⁴⁴ Ibid., s. 152.

⁴⁵ Makko, s. 234–235.

Sveriges säkerhetspolitik i förhållande till Sovjetunionen/Ryssland 1980–2001 är, som Makkos forskningsresultat antyder, bevisligen inte nödvändigtvis helt korrekta.

1.5 Forskningsläge

Forskning som berör uppsatsens inriktning och intervjumetod

Gunnar Åselius bok *Vietnamkriget och de svenska diplomaterna 1954–1975* (2019) är en forskning som motiverar och har inspirerat till inriktningen av denna studie.

Åselius studie behandlar relationen mellan UD-tjänstemäns tänkande/bedömningar och Sveriges säkerhetsrelaterade utrikespolitik under en, för denna uppsats, i tiden närliggande period. Ett viktigt resultat i Åselius studie är korrigerandet av den tidigare dominerande historiska uppfattningen, att svenska politiker gick i bräschen för den svenska aktiva, pro-nordvietnamesiska och anti-amerikanska utrikespolitik som under 1960-talets andra hälft tog vid. Åselius visar på hur denna linje i själva verket formas inom utrikesförvaltningen under mitten av 1960-talet av ett antal tjänstemän, som intar en aktivistisk diplomati. Dessa UD-tjänstemäns övergripande syfte är att få Sverige att framstå som en viktig neutral, internationell aktör, självständigt agerande inom ramen för kalla krigets dynamik.⁴⁶ Det faktum att denna forskning innefattar omfattande studier i relativt nyligen tillgängligt UD-arkivmaterial, och att dess resultat numera utgör viktig historisk kunskap avseende grunden till den idealistiska svenska *aktiva utrikespolitiken*, kan sägas motivera fortsatta studier av tänkandet inom utrikesförvaltningen och dess relation till svensk säkerhetspolitik.

Denna forskning har även inspirerat uppsatsen metodologiskt, då en viktig del av Åselius material utgörs av intervjuer med 18 svenska UD-tjänstemän. Genom dessa intervjuer når Åselius bland annat värdefull information om stämningar som under studiens period råder inom utrikesförvaltningen. Ett exempel på det rör den något rebelliska kultur bland yngre UD-tjänstemän, vilken under 1960-talet kommer att etablera sig och inpå 1970-talet präglar UD. Bland annat berättar diplomaten Stellan Ottosson för Åselius om hur Sveriges kronprins i början av 1970-talet deltog i UD:s aspirantkurs och ”duades” av de andra aspiranterna.⁴⁷ En förhoppning med denna studie är att genom intervjuer ha möjlighet att kunna få tillgång till information om

⁴⁶ Gunnar Åselius, *Vietnamkriget och de svenska diplomaterna*, Stockholm: Dialogos Förlag, 2019, s. 30–31 & 528–530.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 167.

bland annat just historiska stämningar som präglat tänkandet inom utrikesförvaltningen, stämningar som kanske inte alltid framgår i, i realtid skrivet, källmaterial.

Att intervjuer som metod har stor potential att nå information om svensk säkerhetspolitik, vilken annars fordrar att vänta tills arkiv öppnas, kan ses i Mikael Holmströms tidigare nämnda forskning som är boken *Den dolda alliansen: Sveriges hemliga Natoförbindelser* (2015). En bärande del av Holmströms forskning – som skedde inom ramen för forskningsprojektet *Försvaret och det Kalla Kriget* (FoKK) – består i ett omfattande intervjuarbete där cirka 150 anonyma politiker, diplomater och militärer intervjuades. Holmströms tidigare nämnda huvudsakliga resultat – att Sverige kalla kriget ut har ett hemligt militärt samarbete med Nato – går med anledning av källäget inte att säkert värdera. Givet att Holmströms resultat stämmer, innebär det givetvis ett tydligt realpolitiskt drag i Sveriges säkerhetspolitik, vilket varar kalla kriget ut.

Forskning som berör spänningen mellan idealism och realism i svensk säkerhetspolitik 1980–2001

Ulf Bjereld, Alf W Johansson och Karl Molin sammanfattar i boken *Sveriges säkerhet och världens fred: Svensk utrikespolitik under kalla kriget* (2022) Sveriges övergripande säkerhetspolitik under 1980-talets första hälft som en motsättning mellan den *aktiva utrikespolitiken* och de ökade spänningarna i kalla kriget. Sveriges under 1970-talet officiella förespråkande av nedrustning mellan öst- och västblocket blir därav under 1980-talet känsligare. Likväl förs en sådan övergripande politik officiellt, vilken år 1982 accelererar i och med att Sverige tar ställning för en kärnvapenfri zon i Norden. Frågan om hur detta initiativ ska ske utan att maktbalansen i norra Europa rubbas blir föremål för kritik mot Sverige av Natoländer, då zonen föreslås innefatta Danmark och Norge, men inte Sovjetunionen.⁴⁸ Grundstötningen av den sovjetiska ubåten U137 i oktober 1981, och de misstänkta ubåtskränkningarna påföljande år – i synnerhet Hårsfjärden-incidenten i september 1982 – medför en ökad prioritering av svensk försvarsförmåga. Detta komplicerar ett svenskt förespråkande av nedrustning i väst.⁴⁹ Författarna visar på hur Sverige agerar medlare då Stockholmskonferensen 1984–1986 blir en viktig plattform för dialog och

⁴⁸ Bjereld, Johansson, & Molin, 284 & 286–288.

⁴⁹ Ibid., s. 284 & 289–293.

militära förtroendeskapande åtgärder mellan östblocket och väst.⁵⁰ Mot bakgrund av kalla krigets ökade spänningar, innefattande ubåtsfrågan, avtar mot slutet av 1980-talet Sveriges tidigare centrala utrikespolitiska fokus på mänskliga rättigheter i tredje världen.⁵¹

Kjell Östberg och Jenny Andersson beskriver i sin bok *Sveriges historia 1965-2012* (2013), att en viktig förändring i svensk säkerhetspolitik, vilken sker under början av 1980-talet i och med det *andra kalla kriget*, är att den fredsoptimism som rått utmanas och att hotet från Sovjetunionen åter upplevs som reellt. Författarna lyfter även fram att Sveriges *interna utrikespolitik* under mitten av 1980-talet polemiserar, med anledning av i synnerhet ubåtsfrågan. Med detta bryts en konsensus och socialdemokratisk hegemoni som dittills under kalla kriget definierat svensk utrikespolitik.⁵²

Robert Dalsjö analyserar i sin bok *Lifeline lost: The Rise and Fall of 'Neutral' Sweden's Secret Reserve Option of Wartime Help from the West* (2006) bland annat Sveriges deklarativa säkerhetspolitik under kalla kriget och berör spänningen mellan realism och idealism. Avseende 1980-talet pekar Dalsjö på att den *aktiva utrikespolitik*, som under 1969–1976 blir en del av Socialdemokraternas/Sveriges officiella säkerhetspolitik, även präglar Sveriges säkerhetspolitik under 1980-talet. Dalsjö framhåller hur den icke-socialistiska regeringen under början av 1980-talet bland annat för en aktiv utrikespolitik genom att kritisera Sovjetunionen för dess invasion i Afghanistan.⁵³ Från det att Socialdemokraterna år 1982 åter innehar makten, fram till mordet på Olof Palme år 1986, visar Dalsjö på, att Sveriges deklarativa säkerhetspolitik rör sig i en icke realistisk riktning. Den viktigaste faktorn för detta kan ses i Sveriges ställningstagande för en kärnvapenfri zon i Norden 1982. Dalsjö menar på att en återgång till ett traditionellt realistiskt beteende kan ses efter Ingvar Carlssons tillträde 1986. Bland annat tonas frågan om kärnvapenfria zoner ned och frågan om mänskliga rättigheter i fjärran länder intar ett mindre fokus.⁵⁴

En forskning som kan kopplas till spänningarna mellan idealism och realism i svensk säkerhetspolitik efter det kalla kriget, i förhållande till Ryssland, kan ses i

⁵⁰ Ibid., 288–289.

⁵¹ Ibid., s. 313.

⁵² Kjell Östberg & Jenny Andersson, *Sveriges historia 1965–2012*, Stockholm: Nordstedts, 2013, s. 330–331.

⁵³ Dalsjö, s. 127.

⁵⁴ Ibid., s. 128–130 & 138–139.

Wilhelm Agrells bok *Det säkra landet? Svensk försvars- och säkerhetspolitik från ett kallt krig till ett annat* (2016). Agrell analyserar bland annat säkerhetspolitiska uttalanden och betänkanden på regeringsnivå och från Försvarsmakten, efter kalla krigets slut. Agrell visar på, att Sverige från år 1992 och de påföljande första åren kommer att föra en i all väsentlighet fortsatt högt prioriterad försvarspolitik. Agrell lyfter fram, att Sveriges ledning de inledande åren efter det kalla kriget uppfattar Sveriges nya strategiska position som i vissa hänseenden farligare än under kalla krigets slutskede. En viktig parameter i detta är kombinationen av ovissheten om Rysslands politiska utveckling och det faktum att Ryssland, med anledning av den omfattande reträtten från Sovjetunionens satellitstater, under ett antal år har mer materiel och militära styrkor koncentrerade till Sveriges närområde.⁵⁵ Agrell beskriver den *anpassningsdoktrin* som växer fram i samband med försvarsbeslut 1996, som innebär de första reella nedskärningarna i Sveriges försvarsanslag- och försvarsförmåga. Doktrinen utgår från den realpolitiska bedömningen av Sveriges regering, att utrymme för nedskärningar finns med anledning av den minskade hotbilden från Ryssland. Den utgår även från, att Sveriges försvarsmakt ska ha förutsättningar att snabbt kunna höja sin krigsduglighet.⁵⁶ Först från år 1999 visar Agrell på hur Sveriges politiska ledning börjar avskriva Ryssland som ett reellt militärt hot, vilket möjliggör det paradigmatgörande försvarsbeslut 2000 inom ramen för vilket Sveriges invasionsförsvar börjar monteras ned.⁵⁷ Uppsatsen kommer att förhålla sig till denna forskning från Agrell och göra gällande, att Sveriges militära bistånd till Baltikum, vilket sammanfaller med försvarsbeslut 1996 och accelererar med försvarsbeslut 2000, delvis balanserar den idealistiska helhet som är Sveriges nedrustning.

Mot bakgrund av detta kan sägas, att spänningarna mellan idealism och realism i Sveriges säkerhetspolitiska relation till Sovjetunionen/Ryssland under 1990-talet för närvarande är ett förhållandevis utforskat område i den historievetenskapliga litteraturen. Uppsatsen bidrar med kunskap till denna forskningslucka.

⁵⁵ Wilhelm Agrell, *Det säkra landet? Från ett kallt krig till ett annat*, Malmö: Gleerups, 2016, s. 96–98.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 139–143.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 189 & 195–198.

Forskning som berör UD-tjänstemäns tänkande/svensk diplomati och Sveriges säkerhetspolitiska relation till Sovjetunionen/Ryssland 1980–2001

Forskningsläget som rör relationen mellan UD-tjänstemäns tänkande/svensk diplomati och den säkerhetspolitiska relationen till Sovjetunionen/Ryssland 1980–2001 är litet. De få undantag som finns utgörs av forskning från UD-tjänstemän som utgått från egna erfarenheter, och i vissa fall egna studier i UD:s arkiv.

Ett av dessa undantag är utredningen *Fred och säkerhet: Svensk säkerhetspolitik 1969–1989* (2002) som utfördes av diplomaten Rolf Ekéus. Huvudfokuset i Ekéus genomgång av Sveriges säkerhetspolitiska relation till Sovjetunionen avseende 1980-talet är hur Sovjetunionen bedömer Sverige. Flera av de slutsatser Ekéus drar bygger på UD-rapportering som handlar om just bedömningar av Sovjetunionens säkerhetspolitiska värderande av Sverige. Kärnan i en del av dessa rapporters innehåll framgår, vilket även datum och namn på författare gör. Dessa fragment av tänkandet inom utrikesförvaltningen utgör ett viktigt källmaterial för denna studie. En slutsats Ekéus drar avseende 1980-talet är att Sovjetunionen ser positivt på att Sverige officiellt för en neutralitetspolitik, och är angeläget om att Sverige ej officiellt dras in i Nato. Om än Sveriges relativt starka försvar per se inte ses som positivt av Sovjetunionen visar Ekéus på hur Sovjetunionen i början av 1980-talet signalerar, att man ser kombinationen av ett relativt starkt svenskt försvar och Sveriges officiellt hållna neutralitet som ett positivt bidrag till den säkerhetspolitiska balansen i Norden.⁵⁸ Utredningen kan sägas starkt motivera vidare forskning för denna period – med ett huvudfokus på i första hand den säkerhetspolitiska värderingen av Sovjetunionen *ur ett svenskt perspektiv*. Denna uppsats syftar, med sin empiriska undersökning av svenska Rysslandspecialiserade diplomaters tänkande, till att vara just det.

Ett vidare undantag är den av diplomaten Tomas Bertelman skrivna artikeln ”*Inga större överraskningar*” – *termitstackssyndromet och rapporterandets villkor* (2007).⁵⁹ I artikeln undersöker Bertelman hur tjänstemän inom utrikesförvaltningen förmådde förutse kalla krigets slut och Sovjetunionens upplösning. Bertelman utför primärt studien på UD-tjänstemannarapportering från UD i Stockholm och från ambassaden i

⁵⁸ Ibid., s. 164–166.

⁵⁹ Tomas Bertelman, ””Inga större överraskningar” – termitstackssyndromet och rapporterandets villkor”, i *Säkerhetspolitik och historia: Essäer om stormaktspolitik och Norden under sjuttio år*, red. Mats Bergquist & Alf W. Johansson (Lund: Hjalmarson och Högberg, 2007), s. 68–92.

Moskva 1985–1991. Bertelman undersöker UD:s arkiv med dossierbeteckningen ”Politiska ärenden, politik allmänt, Sovjetunionen”. Då materialet ej är avhemligt refereras inte till specifika rapporter, men vissa rapporter citeras från. Bertelman visar i sitt resultat på, att det är under år 1989 som den första rapporteringen om en framtida potentiell upplösning av Sovjetunionen kan ses i UD-tjänstemännens bedömningar, även om antydningar görs i slutet av år 1988 om att landets ekonomiska tillstånd i längden är ohållbart. År 1990 blir, som Bertelman skriver, ”tänkandet kring unionens sammanbrott” en ”normal syssla i rapporteringen och på UD”.⁶⁰ Detta forskningsresultat är något som uppsatsen kommer att använda sig av och förhålla sig till i den kommande undersökningen.

Två viktiga undantag i sammanhanget är diplomaten Lars Peter Fredéns böcker *Förvandlingar: Baltikums frigörelse och svensk diplomati 1989–1991* (2004) och *Återkomster: Svensk säkerhetspolitik och de baltiska ländernas första år i självständighet 1991–1994* (2006). Denna forskning, som bland annat bygger på omfattande studier i UD:s arkiv, utgör detaljerade beskrivningarna av svensk Sovjet/Rysslandsrelaterad diplomati, med tyngdpunkt på Baltikum. En viktig del i Fredéns analys avseende svensk Baltikumpolitik under frigörelseåren 1989–1991 är slutsatsen, att det inom Sveriges politiska ledning saknas en genomtänkt Baltikumpolitik. Baltikum är överlag, i relation till hur viktig frågan är, mycket underprioriterat av den utrikespolitiska ledningen. Detta yttrar sig bland annat i att den del av UD:s politiska avdelningen som befattar sig med Sovjetunionen och Baltikum är kraftigt underbemannad. En övergripande försiktighet präglar den svenska utrikespolitiken.⁶¹ Fredén sluter sig till tesen, att den yttersta anledningen bakom denna svenska försiktighet kan förklaras som en ovana i svensk politik att hantera en säkerhetspolitisk fråga som dels är ideologiskt laddad, dels har en stor vikt för Sveriges säkerhetspolitiska intressen. Detta medför, enligt Fredén, att det under denna period långsamt går upp för den politiska ledningen att Sverige är en viktig regional aktör i hela processen som är Baltikums frihetssträvan.⁶²

Återkomster innehåller en mängd detaljer där utformandet av Sveriges säkerhetspolitiska relation till Baltikum och Ryssland beskrivs. En för denna uppsats

⁶⁰ Ibid., s. 85–88 citat från s. 87.

⁶¹ Lars Peter Fredén, *Förvandlingar: Baltikums frigörelse och svensk diplomati 1989–1991*, Stockholm: Atlantis, 2004, s. 243.

⁶² Ibid., s. 243–244.

teoretiska inriktning intressant reflektion Fredén gör, avseende den Baltikumdiplomati Sverige kom att utveckla under början av 1990-talet, lyder:

”Och mycket få av oss förmådde tänka tanken att det var idealismen – tron på att det goda och rätta faktiskt kunde segra även i vårt närområden – som skulle visa sig vara mest realistisk.”⁶³

Ett vidare exempel kan ses i diplomaten Staffans Carlssons inträdesanförande i Kungliga Krigsvetenskapsakademien *Neutralitetsoption till Nato-option? Svensk säkerhetspolitik 1994–98* (2018). Carlsson lyfter i detta anförande bland annat fram, att det vid regeringsskiftet 1994 föreligger en osäkerhet bland UD-tjänstemännen avseende hur den nya socialdemokratiska ledningen skall komma att förvalta den intensiva Baltikumpolitik, som under regeringen Bildts år 1991–1994 har högprioriterats. Carlsson visar i sin analys på, att det i all väsentlighet sker en kontinuitet under Ingvar Carlssons regering och, från och med år 1996, Göran Perssons regering. Carlsson pekar på, att detta stöd i vissa hänseenden sträcker sig längre än stödet 1991–1994 och hänvisar bland annat till det omfattande militära stöd till Baltikum som Sverige år 1996 inleder.⁶⁴ Denna uppsats kommer övergripande att sluta sig till denna bild av svensk Baltikumpolitik.

1.6 Källmaterial och avgränsningar

I detta avsnitt presenteras och motiveras uppsatsens primära källmaterial i form av säkerhetspolitiska uttalanden och utlåtanden på regeringsnivå, publicerat diplomatmaterial samt intervjumaterialet. Källkritiska resonemang förs och studiens avgränsningar i tid och rum motiveras.

Säkerhetspolitiska uttalanden och utlåtanden på regeringsnivå

En del av studiens primära källmaterial rör Sveriges deklarativa säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen/Ryssland. I studien har riksdagens webbarkiv använts, avseende perioden 1980–2001. Alla uttalanden om Sovjetunionen/Ryssland från stats-, utrikes- och försvarsministrar har undersökts. Alla skrivelser på regeringsnivå som berör

⁶³ Lars Peter Fredén, *Återkomster: Svensk säkerhetspolitik och de baltiska ländernas första år i självständighet 1991–1994*, Stockholm: Atlantis, 2006, s. 414.

⁶⁴ Staffan Carlsson, ”Från neutralitetsoption till Nato-option? Svensk säkerhetspolitik 1994–98” Kungliga Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift Nr. 3 (2018), s. 8, 19 & 23.

Sovjetunionen/Ryssland har undersökts. Samtliga utrikesdeklarationer, regeringsförklaringar, försvarsbeslut och försvarskommunikéer har undersökts. Denna kategori källmaterial representerar Sveriges officiellt hållna säkerhetspolitik och är med det för uppsatsen viktigt material att undersöka vid analysen av Sveriges förda säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen/Ryssland. Ur ett källkritiskt perspektiv betraktas dessa officiella handlingar som värdefulla primärkällor som visar på Sveriges officiellt deklarerade vilja. Med det sagt behöver beaktas, att inte hela bilden av Sveriges säkerhetspolitik förmedlas offentligt. Den faktiska säkerhetspolitik Sverige för sker inte till fullo i offentligheten, och den tidigare nämnda utrikessekretessen är en faktor tillika ett exempel på detta som tåls att påminna om.

Publicerat diplomatmaterial

Merparten av denna studies primära källmaterial är offentligt diplomatmaterial som berör perioden 1980–2001, där källorna utgörs av svenska UD-tjänstemän som befattade sig med relationerna till Sovjetunionen/Ryssland. Detta material inkluderar främst diplomatmemoarer med avhemligad UD-rapportering och historiska skildringar av svensk diplomati, offentliggjorda rapporter från UD samt flertalet böcker och artiklar vilka beskriver viktiga episoder av svensk diplomati och säkerhetspolitik gentemot Sovjetunionen/Ryssland. Studiens empiriska ”UD-infallsvinkel” avgränsas till att huvudsakligen röra icke politiskt tillsatta Rysslandspecialiserade UD-tjänstemän. Närmare studier av material som exempelvis memoarer från politiskt tillsatta diplomater inom utrikesförvaltningen, såsom utrikesministrar och kabinettssekreterare, exkluderas i denna studie. Detta görs bland annat mot antagandet, att kontentan i sådant material kan ses i den deklarerade säkerhetspolitiken, i exempelvis utrikesdeklarationer.

En grundpremiss för denna uppsats är att diplomati är en viktig del av Sveriges säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen/Ryssland. Därmed är en undersökning av idag tillgängligt diplomatmaterial, som berör Sveriges diplomati/relationer visavi Sovjetunionen/Ryssland 1980–2001, relevant för att förstå den förda säkerhetspolitiken. För att bidra med kunskap om Sveriges säkerhetspolitik under perioden undersöks dels hur svenska Rysslandspecialiserade diplomater bedömde och värderade relationen till Ryssland. Därmed utgör det idag tillgängliga, begränsade UD-rapporteringsmaterialet ett bärande källmaterial för uppsatsen. Materialet har

valts ut då det kan ge värdefull information om hur svenska UD-tjänstemän värderat och bedömt Sveriges säkerhetspolitiska relation till Sovjetunionen/Ryssland.

Den del av materialet som rymmer historiska genomgångar av viktiga episoder i svensk diplomati/säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen/Ryssland bidrar med värdefull information om Sveriges faktiska säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen/Ryssland under perioden 1980–2001.

Utöver det ovan nämnda och beskrivna källmaterialet utredningen *Fred och säkerhet*, utförd av Rolf Ekéus, Tomas Bertelmans artikel ”*Inga större överraskningar*” – *termitstackssyndromet och rapportrandets villkor*, Lars Peter Fredéns böcker *Förvandlingar* och *Återkomster* samt Staffan Carlssons inträdesanförande i Kungliga Krigsvetenskapsakademien består uppsatsens valda offentliga diplomatmaterial av detta källmaterial:

- boken *Ögonblick: från ett halvsekel i UD-tjänst* (1992) av diplomaten Sverker Åström.⁶⁵ I denna memoar behandlar Åström sin UD-karriär mellan 1939 och 1982. Vad som för denna uppsats ämne är intressant är en passage som berör Åströms sista karriärsår. Åström redogör för hur han, samtidigt som han var ambassadör i Paris, resonerade kring, och bidrog med, nyckeldelar i formulerandet av Sveriges säkerhetspolitiska doktrin avseende neutralitetspolitiken, vilka började användas år 1982. Boken berör med det relationen mellan Sveriges officiellt hållna säkerhetspolitik och tänkandet av UD-tjänstemän, och är relevant för denna uppsats.
- boken *Från ett kallt krig till ett annat: Stockholm, Leningrad och Moskva 1983–2012* (2019) av Tomas Bertelman.⁶⁶ Bertelman delger med denna bok en sammanfattning av den Rysslandsinriktade delen av sin karriär, och delger bland annat en analys av Rysslands säkerhetspolitiska utveckling under Vladimir Putin. Boken innehåller av UD år 2019 avhemligat material från Bertelmans tid som ambassadör i Riga 2000–2003 respektive Bertelmans tid som ambassadör i Moskva 2008–2012. Den innehåller även en av UD år 2016 avhemligad rapport vilken Bertelman skrev år 1984 som tjänsteman vid

⁶⁵ Sverker Åström, *Ögonblick: Från ett halvsekel i UD:s tjänst*, Stockholm: Bonnier Alba AB, 1992.

⁶⁶ Tomas Bertelman, *Från ett kallt krig till ett annat: Stockholm, Leningrad och Moskva 1983–2012*, Stockholm: Medströms Bokförlag, 2019.

ambassaden i Moskva. Den avhemligade rapporteringen i boken utgör för denna uppsats relevant källmaterial av kategorin tänkandet av UD-tjänstemän.

- den av Tomas Bertelman skrivna artikeln *World politics: att ändra en doktrin*, publicerad år 2008 i vänboken till Mats Bergquist *Över vida fält: Studier i utrikespolitik, diplomati och historia*.⁶⁷ I denna artikel redogör Bertelman för hur bland andra han själv, och andra tjänstemän som år 1992 arbetade i riksdagens utrikesutskott, tänkte kring och arbetade fram en ny deklarativ säkerhetspolitisk doktrin, anpassad för ett framtida EU-medlemskap. Liksom den ovan nämnda delen i Sverker Åströms memoar, utgör denna episod ett för denna uppsats relevant exempel på relationen mellan Sveriges officiellt hållna säkerhetspolitik och UD-tjänstemäns tänkande.
- den av Staffan Carlsson skrivna artikeln *Slutspelet i Östersjöförhandlingarna med Sovjetunionen*. Artikeln publicerades år 2008 i vänboken till Mats Bergquist *Över vida fält: Studier i utrikespolitik, diplomati och historia*.⁶⁸ I denna artikel redogör Carlsson för slutförhandlingarna 1985–1988 med Sovjetunionen, avseende avgränsningen av ekonomiska zoner i Östersjön. Carlsson delger en analys tillika historisk genomgång av denna för svensk diplomati och säkerhetspolitik mycket viktiga process. Detta bygger han dels på sitt perspektiv som tjänsteman på UD vid denna period, dels på egen historieforskning. Artikeln utgör för uppsatsen relevant källmaterial då den dels utgör en historisk genomgång av en viktig episod i Sveriges säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen, dels då den även är en källa till bedömningar och värderingar av en UD-tjänsteman.
- boken *Härskarna i Kreml: från Gorbatsjov till Putin* (2014) av diplomaten Örjan Berner.⁶⁹ Huvudfokuset för denna bok är en skildring av Berners tid som ambassadör i Moskva 1989–1994, i synnerhet ett fokus på

⁶⁷ Tomas Bertelman, "World politics: att ändra en doktrin", i *Över vida fält: Studier i utrikespolitik, diplomati och historia*, red. Erik Pierre & Alf W. Johansson (Lund: Sekel Bokförlag, 2008).

⁶⁸ Staffan Carlsson, "Slutspelet i Östersjöförhandlingarna med Sovjetunionen", i *Över vida fält: Studier i utrikespolitik, diplomati och historia*, red. Erik Pierre & Alf W. Johansson (Lund: Sekel Bokförlag, 2008).

⁶⁹ Örjan Berner, *Härskarna i Kreml: från Gorbatsjov till Putin*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2014.

Sovjetunionens fall. Boken innehåller utdrag ur Berners UD-rapportering och är för denna uppsats en relevant källa till bedömningar och värderingar av en UD-tjänsteman.

- boken *Spelet om Baltikum* (1992) av diplomaten Dag Sebastian Ahlander.⁷⁰ I boken skildrar Ahlander sin tid som generalkonsul i Leningrad 1989–1991 (Ahlander fortsatte efter Sovjetunionens upplösning att vara generalkonsul, och var det i St. Petersburg under våren 1992) med ansvar för bland annat Sovjetunionens baltiska delrepubliker. Boken innehåller utdrag ur Ahlanders UD-rapportering och är en skildring av svensk diplomati från fältet under de sista åren av Estlands, Lettlands och Litauens frigörelse. Vad som särskilt gör denna bok relevant för uppsatsen är de bedömningar och värderingar från Ahlander som boken rymmer.
- dokumentsamlingen *Ett imperium imploderar* (2011) från UD.⁷¹ År 2011 publicerade Utrikesdepartementet under utrikesminister Carl Bildt ett urval av diplomatrapportering från mellan slutet av år 1989 och slutet av år 1991, dvs åren för Sovjetunionens fall. Rapporteringen valdes ut med ett fokus på just Sovjetunionen och Baltikum, och hämtades ur Regeringskansliets arkiv med dossierbeteckningarna UD HP 1 Er ”Politik: Allmänt Sovjetunionen” och UD HP 1 Eö ”Politik: Allmänt. Östersjöländerna gemensamt”. Den bok som publicerades innehåller drygt 90 sidors rapportering. UD publicerade, samtidigt som boken släpptes, ytterligare diplomatrapportering om drygt 300 sidor, vilken endast gick att nå på internet. Författaren till denna uppsats fann att detta material inte längre går att nå över internet och vände sig till Regeringskansliets arkiv och fick på den vägen ut resterande del av denna rapportering. All denna rapportering är per definition relevant för uppsatsens syfte då den utgör en källa till hur svenska Rysslandspecialiserade diplomater bedömt och värderat Sovjetunionen.

⁷⁰ Dag Sebastian Ahlander, *Spelet om Baltikum*, Stockholm: Nordstedts Förlag AB, 1992.

⁷¹ Utrikesdepartementet, *Ett imperium imploderar*, Stockholm: Utrikesdepartementet, 2011.

- boken *1989 med svenska ögon: vittnesseminarium 22 oktober 2009* med redaktörerna Thomas Lundén och Torbjörn Nilsson, vilken publicerades år 2009.⁷² Vid detta vittnesseminarium, med temat det omvälvande året 1989 i Central- och Östeuropa, närvarade bland andra Örjan Berner. Vad som framförallt gör detta material relevant för denna studie är att Berner i vittnesseminariet delger egna bedömningar från sin tid som ambassadör under denna period, och delger skildringar inifrån Sveriges utrikesförvaltning om hur denna omvälvande period tolkades.

- boken *Sverige och Baltikums frigörelse: två vittnesseminarier om storpolitik kring Östersjön 1989–1994* som publicerades år 2008, med redaktörerna Thomas Lundén och Torbjörn Nilsson.⁷³ Vid det första vittnesseminariet *Var Baltikums sak vår? Svensk politik och diplomati 1989–1991*, som hölls år 2006, vittnade bland andra UD-tjänstemännen Hans Olsson och Krister Wahlbäck. Vid det andra vittnesseminariet *När Ryssland lämnade Baltikum – svensk säkerhetspolitik i österled 1991–1994*, som hölls år 2007, vittnade bland andra Lars Peter Fredén. Dessa båda seminarier är för uppsatsen relevant källmaterial då de rymmer historiska genomgångar från Rysslandspecialiserade UD-tjänstemän av viktiga episoder i svensk diplomati/säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen och sedermera Baltikum/Ryssland.

- boken *De hemliga dokumenten från Moskva* av diplomaten Sven Hirdman, publicerad år 2023.⁷⁴ Denna bok rymmer bland annat omfattande, av UD år 2023 avhemligad, UD-rapportering från Hirdmans tid som ambassadör i Moskva 1994–2004. Denna rapportering är en mycket viktig källa till bedömningar och värderande av en UD-tjänsteman avseende Sveriges

⁷² Thomas Lundén och Torbjörn Nilsson, *1989 med svenska ögon: vittnesseminarium 22 oktober 2009*, Stockholm: Södertörns högskola, 2009, URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:371644/FULLTEXT01.pdf>, (senast hämtad 2024-08-19).

⁷³ Torbjörn Nilsson och Thomas Lundén, *Sverige och Baltikums frigörelse Vittnesseminarium: två vittnesseminarier om storpolitik kring Östersjön 1989–1994*, Stockholm: Södertörns högskola, 2008, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:15852/FULLTEXT01.pdf>, (senast hämtad 2024-08-19).

⁷⁴ Sven Hirdman, *De hemliga dokumenten från Moskva*, Stockholm: Hans Blix centrum vid Stockholms universitet, 2023.

säkerhetspolitiska relation till Ryssland.

- essäsamlingen *Fred och säkerhet i tider av förändring: Essäer om utrikes- och säkerhetspolitik* (2014) från diplomaten Krister Wahlbäck. Urvalet och redaktionsarbetet gjordes av Mats Bergqvist och Alf W. Johansson.⁷⁵ Denna bok är ett urval av material från Wahlbäck, vilket UD lät publicera efter Wahlbäck's bortgång. Boken innehåller bland annat säkerhetspolitiska analyser och briefingar från Wahlbäck avseende Baltikum och Ryssland efter kalla kriget till år 2011, varav ett antal först med denna bok blev offentligt material. Materialet utgör en viktig källa till kategorin tänkandet av UD-tjänstemän avseende Sveriges relation till Ryssland.

Den del av detta material som innefattar UD-rapportering kan, mot bakgrund av studiens syfte, sägas ha ett särskilt högt värde ur ett källkritiskt perspektiv i och med att rapporteringen är författad i realtid. En generell källkritisk tumregel författaren har haft, avseende den del av detta diplomatmaterial som rör historiska tillbakablickar, är att inte förbehållslöst betrakta specifika påståenden om historiska förlopp som fakta. Specifika återgivanden beträffande svensk diplomati tillika säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen/Ryssland behöver ses i ljuset av den tid som förflutit. Med det sagt värderas per definition de från dessa diplomater subjektiva perspektiv på Sveriges säkerhetspolitiska relationer till Sovjetunionen/Ryssland, vilka framgår i litteraturen, som ett idealiskt källmaterial för denna studie. En del av studiens forskningsobjekt är som ovan nämnt hur denna kategori UD-tjänstemän har tänkt.

Intervjumaterialet

Den tredje delen av uppsatsens primära källmaterial utgörs av intervjuer med svenska diplomater av samma kategori Rysslandspecialiserade UD-tjänstemän vilka utgör källorna till det ovan nämnda diplomatmaterialet. Det övergripande syftet med dessa intervjuer kan ses mot bakgrund av den begränsade mängd offentligt källmaterial som idag finns avseende Sveriges samtidshistoriska diplomati/säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen/Ryssland, och den, med anledning av utrikessekretessen, begränsade

⁷⁵ Krister Wahlbäck, *Fred och säkerhet i tider av förändring: essäer om utrikespolitik*, Stockholm: Utrikesdepartementet och Santérus förlag, 2014.

mängd diplomatrapportering som för närvarande är offentlig. Detta nya källmaterial bidrar därav till forskningsfältet och kompletterar det ovan nämnda diplomatmaterialet i uppsatsens analys. Intervjumaterialet, liksom det publicerade diplomatmaterialet, utgör viktigt källmaterial för uppsatsens undersökning av hur UD-tjänstemän tänkt avseende den säkerhetspolitiska relationen till Sovjetunionen/Ryssland, och bidrar därmed med ny information om Sveriges diplomati tillika säkerhetspolitik i relation till grannlandet i öster. Informanterna valdes ut efter kriterierna att:

- vederbörande diplomater har tjänstgjort på viktiga positioner i den Sovjet/Rysslandsrelaterade delen av Sveriges utrikesförvaltning.
- vederbörande diplomater skulle tillhöra kategorin Rysslandspecialiserade, icke politiskt tillsatta UD-tjänstemän.
- vederbörande diplomater endast i begränsad utsträckning, eller ingen alls, hade uttalat sig offentligt eller publicerat material om relationen till Sovjetunionen/Ryssland. Detta kriterium avser minska risken att informanterna är bundna till tidigare uttalanden i någon större utsträckning.

Mot bakgrund av dessa kriterier valdes sju diplomater ut. Ett antal av dessa UD-tjänstemän, och deras bakgrunder, kände författaren sedan tidigare till. Ett antal av diplomaterna fann författaren information om genom läsning av en del av ovan nämnt diplomatmaterial och genom att undersöka digitala statskalendrar.

Författaren formulerade brev till dessa sju diplomater där syftet med uppsatsen framgick och på vilket sätt en intervju med vederbörande skulle bidra till historieforskningen om Sveriges säkerhetspolitiska relation till Sovjetunionen/Ryssland. Diplomaterna erbjöds anonymitet i breven. Syftet med detta var dels att öka sannolikheten för att få vederbörande att tacka ja. Anonymitet antogs vara särskilt viktigt för de diplomater som ännu är i tjänst. Dels var ett syfte med den erbjudna anonymiteten, att dessa icke politiska tjänstemän skulle kunna uttala sig fritt. Av samma anledning spelades inte heller intervjuerna in och informanterna erbjöds möjlighet att läsa igenom samtalsuppteckningen innan den användes. Med hjälp av

handledaren etablerades mejlkontakt med diplomaterna, varav sex av sju diplomater tackade ja. Anonymiteten var för en majoritet av diplomaterna av olika anledningar en förutsättning för att låta sig intervjuas. En gemensam nämnare var emellertid möjligheten till att kunna tala fritt. Det rör sig om en liten skara nu levande diplomater som tillhör denna kategori, och eftersom en majoritet ville vara anonyma valdes att behandla samtliga informanter på samma sätt för att skydda majoritetens identiteter. Ur ett källkritiskt perspektiv är givetvis anonyma källor ett problem. Men i detta fall överväger fördelarna nackdelarna och anonymiteten är befogad.

Nedan följer kort information om diplomaterna, vilka i analysen refereras till som informant 1–6. Samtliga informanter har befattat sig med Sovjetunionen/Ryssland på olika positioner inom Sveriges utrikesförvaltning.

- Informant 1 befattade sig med Sovjetunionen/Ryssland från 1970-talets början till och med 2000-talets början. Informant 1 arbetade bland annat i början av 1980-talet vid UD och vid tiden för kalla krigets slut på ambassaden i Moskva.
- Informant 2 befattade sig med Sovjetunionen/Ryssland från början av 1970-talet till början av 1990-talet. Informant 2 arbetade bland annat under mitten av 1980-talet vid UD och befattade sig vid tiden för kalla krigets slut särskilt med relationen till Baltikum.
- Informant 3 befattade sig med Sovjetunionen/Ryssland från början av 1980-talet till slutet av 1990-talet. Informant 3 var i mitten av 1980-talet verksam vid UD och befattade sig vid tiden för kalla krigets slut särskilt med relationen till Baltikum.
- Informant 4 har sedan slutet av 1980-talet befattat sig med Sovjetunionen/Ryssland. Informant 4 arbetade bland annat på ambassaden i Moskva vid tiden för kalla krigets slut och befattade sig bland annat under delar av 1990-talet med Ryssland inom ramen för förtroendeskapande diplomati.

- Informant 5 befattade sig från början av 1980-talet till slutet av 1990-talet med Sovjetunionen/Ryssland. Informant 5 arbetade bland annat i början av 1980-talet på ambassaden i Moskva och arbetade under mitten av 1990-talet på UD.
- Informant 6 befattade sig med Sovjetunionen/Ryssland från mitten av 1980-talet till mitten av 2010-talet. Informant 6 arbetade bland annat på UD under 1980-talet, med konfliktförebyggande diplomati/förtroendeskapande åtgärder i mitten av 1990-talet inom ramen för ESK-samarbetet och vid tiden för millennieskiftet på ambassaden i Moskva.

Då intervjumaterialet per definition rör sig om tillbakablickar gäller den källkritiska tumregel som ovan beskrivits, avseende just tillbakablickar inom ramen för det publicerade diplomatmaterialet, även allt detta källmaterial. De subjektiva perspektiv på Sveriges säkerhetspolitiska relation till Sovjetunionen/Ryssland vilka delgavs genom intervjuerna, särskilt bedömningar och värderingar, betraktas mot bakgrund av samma logik som gäller det redan offentliga materialet – dvs som ett idealiskt källmaterial för denna studies syfte.

En annan källkritisk aspekt att beakta kan ses i den så kallade *intervjuareffekten*. Det finns till exempel en risk att studiens författares egna tankar och idéer färgade av sig på samtalsintervjuerna, och fick deras innehåll att främst präglas av författarens egna föreställningar och intressen – och att viktig information, sett utifrån studiens frågeställningar, missades.

En viktig faktor bakom studiens avgränsning till perioden 1980–2001, utöver att denna period för närvarande är relativt utforskad när det kommer till Sveriges säkerhetspolitiska relationer till Sovjetunionen/Ryssland, kan ses i att kärnan i det material som ovan redogjorts för, avseende det publicerade diplomatmaterialet, berör Sveriges säkerhetspolitiska relation till Sovjetunionen/Ryssland under denna period. Inte minst gäller detta den avhemligade diplomatrapporeringen. Därtill kom, med anledning av intervjuobjektens tjänstgöringstider, intervjuerna att huvudsakligen handla om denna period, vilket var en ytterligare anledning till uppsatsens avgränsning i tid.

1.7 Metod

Samtalsintervjuer

Under våren 2024 genomfördes en datainsamling genom samtalsintervjuer med de sex ovan presenterade seniora Rysslandspecialiserade diplomaterna. Förutsättningar för intervjuerna som presenterades var, som ovan nämnt, möjlighet till anonymitet, att intervjuerna inte spelades in och att få gå igenom samtalsuppteckningen innan den användes. Inför var intervju läste författaren in sig på eventuellt offentligt material från vederbörande informant, där relationen till Sovjetunionen/Ryssland berörs. Den metod till intervjuform som användes var semistrukturerad samtalsintervju. Detta gäller då ett antal strukturerade frågor tillsammans med ett antal personligt anpassade frågor, ställda mot bakgrund av vederbörandes karriärbakgrund, utgicks från i intervjuerna. Intervjuerna var även fria till formen, med förbehåll för att de övergripande intervjufrågorna behandlades. Syftet med detta var att söka få informanterna att berätta om det som de själva ansåg var viktigt. Nedan visas de strukturerade frågorna, vilka stod med i den personliga intervjuguide som skickades till var informant inför intervjun:

Vilken har under Din tid inom svensk utrikesförvaltning varit den dominerande synen avseende att placera in Sveriges geopolitiska relation till Sovjetunionen/Ryssland utifrån tidsdimensionerna det förflutna, samtiden och framtiden? Existerade konkurrerande, skilda uppfattningar? Hur utvecklade sig detta slags historieorientering under Din tjänstgöringstid?

Vilka eventuella "stämningar", som idag kan ha glömts bort, rådde vid olika tidpunkter under Din tjänstgöringstid inom utrikesförvaltningen?

Hur såg bakomliggande diskussioner och tankearbete ut avseende utarbetandet av underlag till – och utformandet av – för Sveriges relation till Sovjetunionen/Ryssland viktiga offentliga politiska uttalanden och utlåtanden? Förändrades dessa arbetsprocesser under Din tjänstgöringstid? I sådana fall hur, på vilket sätt och i vilka omfattningar?

Uppfattade Du att det under Din tjänstgöringstid, inom utrikesförvaltningen, existerade några "outtalade" antaganden och uppfattningar som kan ha varit betydande för verksamheten kopplat till Sveriges relation till Sovjetunionen/Ryssland? Om sådana "fenomen" fanns, hur artade de sig under Din tjänstgöringstid?

Samtalsuppteckningen från dessa intervjuer har behandlats som text i studiens

analysarbete och diplomaterna kommer, som tidigare nämnt, att refereras till som informant 1, 2, 3 etcetera.

Hur analysen har utförts

Studiens kvalitativa analysarbete utfördes översiktligt i två steg. I det första steget undersöktes de tre parametrar som är studiens primära källor: säkerhetspolitiska uttalanden och utlåtanden på regeringsnivå, det offentliga materialet från UD-tjänstemännen samt intervjumaterialet. Studiens operationaliserande frågeställningar vägledde den empiriska analysen. I studiens andra steg tolkades resultatet från steg ett utifrån det idealistiska kontra realistiska ramverket.

Ett slags analytisk kategorisering av Sveriges säkerhetspolitik/diplomati visavi Sovjetunionen/Ryssland 1980–2001 som användes i analysen är distinktionen mellan direkt och indirekt säkerhetspolitik/diplomati. Direkt säkerhetspolitik/diplomati kan exempelvis se när Sverige kritiserar Sovjetunionen för ett specifikt uppträdande. Det kan exempelvis även ses i att Sverige under kalla kriget upprätthåller ett omfattande invasionsförsvar. Indirekt säkerhetspolitik/diplomati visavi Sovjetunionen kan exempelvis ses i när Sverige balanserar upp kritik mot Sovjetunionen genom att samtidigt kritisera USA. Ett exempel på indirekt säkerhetspolitik/diplomati visavi Ryssland kan ses i Sveriges omfattande säkerhetspolitiska stöd till Baltikum som inleds år 1992.

Analysens resultat presenteras kronologiskt i uppsatsens undersökningsdel, och delas upp i tre tidsavsnitt: 1980–1984, 1985–1991 och 1992–2001. Varje avsnitt avslutas med en sammanfattning.

Del 2 undersökning

1980–1984: ”Mycket få tjänstemän trodde att Sovjetunionen skulle förändras eller bryta samman”

I detta avsnitt utforskas hur Sverige under 1980-talets första hälft på idealistisk grund kritiserar Sovjetunionens säkerhetspolitiska ageranden. Kritiken riktas generellt inom ramen för Sveriges realpolitiska intressen och balanseras kontinuerligt indirekt genom kritik mot USA. Vi kommer att kunna konstatera, att den kritik som Sverige kommer att rikta mot Sovjetunionen, vilken skärps i och med ubåtsfrågan, kan ses i ljuset av att UD-rapportering kontinuerligt indikerar att Sverige har utrymme för en sådan.

1980-talet tar vid, blott dagar efter att Sovjetunionen på julafton år 1979 inlett sin invasion av Afghanistan. Inför det nya decenniet har Sveriges säkerhetspolitiska relation till Sovjetunionen nått en relativ höjdpunkt sedan det kalla krigets inledning, och föregåtts av ett årtionde av en övergripande avspänning mellan såväl Sverige och Sovjetunionen som i det kalla kriget.⁷⁶

I Sveriges regerings efterföljande kritik av Sovjetunionen går det att se idealistiska drag, en kritik som emellertid ligger i linje med Sveriges realpolitiska intressen som neutral stat. Utrikesminister Ola Ullsten fördömer i ett anförande onsdagen den 30 januari Sovjetunionens invasion som folkrättsligt vidrig. I samma anförande lyfter Ullsten fram det särskilt allvarliga i att invasionen sker mot ett neutralt land, vilket inte var fallet vid invasionerna av Ungern år 1956 och Tjeckoslovakien år 1968. Ullsten framhåller mot bakgrund av detta, och norra Europas nya strategiska vikt,⁷⁷ hur den *nordiska balansen* bidrar till stabilitet i norra Europa. Ullsten understryker att ”för Sverige ställer detta stora krav på en fast och konsekvent neutralitetspolitik och ett starkt försvar”.⁷⁸ Invasionen av Afghanistan får en central plats i Sveriges utrikesdeklaration den 12 mars år 1980, där Sovjetunionen ånyo skarpt fördöms på folkrättsliga grunder. Något som kan sägas indirekt tydligt mildra och balansera kritiken Sverige riktar mot Sovjetunionen är att Ullsten tidigt i deklarationen drar en parallell mellan Sovjetunionens Afghanistaninvasion och USA:s krig mot Vietnam:

⁷⁶ SOU 2002:108, s. 135.

⁷⁷ Med anledning av den vapenteknologiska utvecklingen – bland annat innefattande längre räckvidd för flygstridskrafter – får den flank mellan Nato och Warszawapakten som är Norden under 1970-talet och 1980-talet en allt större militärstrategisk vikt för väst och östblocket.

⁷⁸ Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1979/80:73*, onsdagen den 30 januari.

URL: <https://data.riksdagen.se/fil/5BA5B19E-79C7-47FF-8BD9-AC18E6B84C0D> (senast hämtad 2024-08-03), citat på s. 59.

”1970-talet lärde USA den läxan i Vietnam. Också i Afghanistan handlar det till sist om ett folk som inte vill låta sig kuvas.”⁷⁹

En fortsatt balans mellan att på folkrättslig grund kritisera Sovjetunionen för dess invasion av Afghanistan och att samtidigt kritisera USA, är det övergripande mönstret i Sveriges deklarativa säkerhetspolitik i relation till Sovjetunionen under år 1981:s början. I regeringens utrikesdeklaration den 18 mars 1981 kritiseras exempelvis USA:s politik visavi El Salvador, innan det att kritik riktas mot Sovjetunionens invasion av Afghanistan. I samma anförande deklarerar Sveriges regering en omvärldssyn i linje med den idealistiska principen om att de idéer som präglar en ledares eget land även bör präglas dess utrikespolitik:

Alla demokratier har, herr talman, en skyldighet mot sig själva att främja de värden deras eget styrelseskick bygger på. Denna hållning är oförenlig med stöd till regimer som är motståndare till eller likgiltiga inför mänskliga rättigheter och social utveckling.⁸⁰

Det sker emellertid under denna period ingen övergripande systemkritik direkt riktad mot Sovjetunionen, avseende demokrati och mänskliga rättigheter. Sveriges faktiska säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen förblir mer realpolitisk än Sveriges deklarerade idealistiska principer. Stöd med idealistiska drag uttrycks dock till frihetsrörelsen i Polen, där Sveriges regering åberopar var stats rätt till frihet och oberoende, i enlighet med FN:s stadga och Helsingsforskonferensens slutakt.⁸¹ Statsminister Torbjörn Fälldins deklarerar i sin regeringsförklaring den 6 oktober 1981 att Sverige ”följer med sympati det polska folkets strävanden för ökad demokrati. Det polska folket måste utan yttre inblandning självt få avgöra sin politiska framtid”.⁸²

Hur ser då egentligen UD-tjänstemännens bedömningar av Sovjetunionen vid denna period ut? Informant 5 berättar om ett klimat vid ambassaden i Moskva i början av 1980-talet, där skepsisen mot det sovjetiska systemet var grundmurad. Från UD i Stockholm var avståndet större och kunskaperna om systemet mindre: ”I Moskva blev

⁷⁹ Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1979/80:100*, 12 mars 1980. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/7C415995-5E31-4D29-8C9F-55E5168BAF5E> (senast hämtad 2024-08-03), citat på s. 5 .

⁸⁰ Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1980/81:98*, 18 mars 1981. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/B87D9901-D079-4136-BDA0-F99897238CBF> (senast hämtad 2024-08-03), citat på s. 43.

⁸¹ Ibid.

⁸² Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1980/81:2*, 6 oktober 1981. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/ADA55F19-668E-4B17-A732-F27646F5D95E> (senast hämtad 2024-08-04), citat på s. 14.

vi ständigt påminna om hur trögt det sovjetiska systemet fungerade. Men vi underskattade de underliggande krafter som ville ha förändring.”⁸³

Sveriges utrikesledning förefaller att under år 1980 och år 1981 från UD-tjänstemännen i Moskva delges underlag som indikerar på att Sveriges officiellt hållna, balanserade kritik mot Sovjetunionen för dess Afghanistaninvasion inte leder till en i grunden försämrad säkerhetspolitisk relation. I SOU 2002:108 *Fred och Säkerhet* framgår att Moskvaambassaden under början av hösten 1981 rapporterar om en diplomatisk charmoffensiv från Sovjetunionen visavi Sverige.⁸⁴

Grundstötningen av den sovjetiska ubåten U137 den 27 oktober 1981 föranleder skarpt svenskt militärt agerande och skarpa protester mot Sovjetunionen från Sveriges regering.⁸⁵ Händelsen blir inledningen på en flerårig nedkylning i den diplomatiska relationen mellan Sverige och Sovjetunionen, initierad från svensk sida. Detta innefattar ett begränsat besöksutbyte, däribland att ett besök från Sveriges överbefälhavare under samma höst ställs in.⁸⁶ Ett agerande från utrikesledningens sida visavi Sovjetunionen som emellertid kan sägas gå emot Sveriges officiellt hållna skarpa linje kan ses i januari 1982. Blott veckor efter U137:s grundstötning initierar den politiska ledningen en ny förhandlingsrunda med Sovjetunionen om uppdelningen av kontinentalsockeln och indelningen av ekonomiska zoner i Östersjön. Förhandlingarna har vid detta skede sedan år 1969 pågått och sedan år 1978 är den huvudsakliga frågan på förhandlingsbordet på vilket sätt den så kallade *mittlinjepprincipen* ska tillämpas. Sverige hävdar att denna folkrättsliga princip implicerar en gränsdragning mittemellan Gotland och sovjetiskt fastland, medan Sovjetunionen hävdar att gränsen ska dras mittemellan svenskt fastland och sovjetiskt fastland. Det omtvistade området rör cirka 13 500 kvadratkilometer. De kompromissbud som 1982 läggs fram från svensk sida, där Sovjetunionen erbjuds 13,5 procent av området, avslås och förhandlingarna läggs åter på is.⁸⁷ Informant 5, som deltog i processen, minns tillbaka: ”Det fanns en strategi, som var utarbetad i Stockholm. Vi kom med flera kompromissbud i förhandlingarna, bara månader efter kränkningen. Det borde vi inte ha gjort.”⁸⁸

⁸³ Informant 5, intervju den 15 mars 2024.

⁸⁴ SOU 2002:108, s. 135.

⁸⁵ Bjereld, Johansson & Molin, s. 290–291.

⁸⁶ SOU 2002:108, s. 136–137.

⁸⁷ Ibid., s. 477–479.

⁸⁸ Informant 5, intervju.

Intressant i sammanhanget är att Sovjetunionens motreaktion på Sveriges skarpa agerande och högljudda protester efter grundstötningen av U137 i oktober 1981 bedöms som ”osedvanligt mild” av Sveriges ambassadör i Moskva Carl de Geer.⁸⁹ I ljuset av detta diplomatunderlag kan regeringens agerande sägas framstå som något mindre ologiskt.

Det går att under år 1982 se skarpare kritik i Sveriges deklarativa säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen, med ett visst inslag av idealistisk systemkritik. Ett exempel på detta rör utvecklingen i Polen, vilken utrikesminister Ullsten i sin utrikesdeklaration den 17 mars 1982 adresserar:

Vad som sker i Polen visar att den politiska ordningen i Östeuropa är oförenlig med hänsyn till individens rätt till frihet och de östeuropeiska staternas rätt till nationell självständighet.⁹⁰ (...) tragedin i Polen är ytterst en följd av sovjetisk maktpolitik.⁹¹

Vid denna tidpunkt är Sveriges officiellt hållna neutralitetspolitik cementerad i Sveriges deklarativa säkerhetspolitik. Mot bakgrund av att det idag är känt att hemliga västliga militära samarbeten existerar 1960-talet ut, och möjligtvis även under 1980-talet existerar, kan det vara intressant att fråga hur bilden av svensk neutralitetspolitik såg ut bland UD-tjänstemännen. Lars Peter Fredén beskriver i sin bok *Återkomster* att när han år 1982 börjar arbeta på UD är säkerhetspolitikens kärna även internt bland tjänstemännen omgärdad av sekretess. Detta rör, enligt Fredén, i synnerhet att tala om Sveriges neutralitets grunder: ”Sveriges säkerhetspolitiska hållning var inget man på den tiden öppet diskuterade, än mindre ifrågasatte. Viktigare ärenden var förbehållna en liten krets (inom UD) som sades ha särskilda kontakter till den politiska ledningen.”⁹² Denna studie har i empirin som rör diplomatmaterial från 1980-talet inte funnit exempel som motsäger Fredéns beskrivning, där Sveriges neutralitetspolitiks grunder berörs. Studien drar därav inga slutsatser kring hur UD-tjänstemännen tänkte kring och värderade Sveriges neutralitetspolitiks grunder under denna period.

⁸⁹ Ibid., s. 135–136, citat på s. 136.

⁹⁰ Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1981/82:99*, 17 mars 1982. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/AFF9A0F4-E7F6-4C8B-B856-06246A775BE3> (senast hämtad 2024-08-07), citat på s. 3–4.

⁹¹ Ibid., citat på s. 4.

⁹² Fredén, *Återkomster*, s. 12.

Försvarsbeslut 1982 innebär en övergripande realistisk kontinuitet i Sveriges säkerhetspolitik, då ett omfattande totalförsvaret fortsätter att prioriteras.⁹³

Ett exempel på hur Sveriges realistiska, deklarativa säkerhetspolitik under denna period kommer att ligga i linje med tänkande och underlag från en UD-tjänsteman kan ses i samband med regeringsskiftet i oktober 1982. Sverker Åström beskriver hur han inför Olof Palmes regeringsförklaring den 8 oktober 1982 ombeds att bidra med formuleringar om Sveriges neutralitetspolitik. Bakgrunden är att Palme uttrycker sig vilja att ”vad vi säger om neutraliteten skall vara helt ortodoxt”.⁹⁴ Det första stycke som kommer att bli en del av regeringsförklaringen är detta: ”Regeringen kommer att fast och bestämt fullfölja neutralitetsprincipen. Denna självständiga politik stödd på ett efter våra förhållanden starkt försvar bidrar till lugnet och stabiliteten i norra Europa. Om krig hotar hjälper den oss att behålla freden.”⁹⁵ En intressant detalj Åström redogör för rör denna del av deklARATIONEN: ”Det får varken skapas farhågor eller förväntningar om att Sverige ens under starkt yttre tryck skulle överge sin neutralitetspolitik.”⁹⁶ Åström skriver hur delen *under starkt yttre tryck* av Palme, eller någon i Palmes omgivning, i arbetsprocessen ändras till *under några omständigheter*. Detta föranleder Åström att be Palme att ändra tillbaka formuleringen, vilket sker. Åström framhåller, att om ändringen kvarstår ”skapar intrycket att en stormakt får handskas hur som helst och vi förblir ändå neutrala”.⁹⁷ Detta kan ses som ett exempel på när realpolitiskt tänkande tillika underlag från en UD-tjänsteman trumfar idealistiskt tänkande, i den aktiva utrikespolitikens anda, och fortsätter att prägla Sveriges deklarativa säkerhetspolitik.

Ett tydligt nytt idealistiskt inslag i Sveriges officiellt hållna säkerhetspolitik, i relation till Sovjetunionen, är att Sveriges regering år 1982 deklarerar sig vara för en kärnvapenfri zon i Norden. Denna punkt blir decenniet ut ett stående inslag i Sveriges deklarativa säkerhetspolitik, och tas upp i var utrikes- och regeringsdeklaration. Enligt informant 1 rådde det bland tjänstemännen på UD under början av 1980-talet en ganska stor enighet angående synen på Sovjetunionen som ett hot. Frågan om huruvida Sverige borde ingå i en kärnvapenfri zon var en punkt där

⁹³ Sveriges riksdag, *Säkerhets- och försvarspolitikerna samt totalförsvarets fortsatta utveckling (prop. 1981/82:102)*. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/B822141E-7DAF-400F-A6E3-4CEB81A17FFF> (senast hämtad 2024-08-07).

⁹⁴ Åström, s. 202.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid., s. 203.

meningsskiljaktigheter under denna period rådde: ”Debatter skedde i frågan, men man följde alltid den linje som tillhörde regeringen som satt.”⁹⁸

Ubåtsfrågan kommer under denna period att starkt prägla den sovjetrelaterade delen av utrikesförvaltningen. Detta bekräftas av informant 1 och informant 5, vilka båda under denna period befattade sig med Sovjetunionen.⁹⁹ Ubåtsfrågans vikt för svensk Sovjetdiplomati förstärks av att den ubåtskyddskommission, som i kölvattnet av ubåtsjakten i Hårsfjärden i oktober 1982 tillsätts, i april år 1983 presenterar slutsatsen att Sovjetunionen – efter U137-grundstötningen – kränkt svenskt sjöterritorium. Detta leder till en djupfrysning av Sveriges bilaterala relation till Sovjetunionen.¹⁰⁰ Intressant i sammanhanget är att det i en rapport från UD i maj 1983 görs en bedömning, att Sovjetunionen har ett fortsatt intresse av att ha goda relationer med Sverige.¹⁰¹ Vidare delges i januari 1984 från ambassaden i Moskva bedömningen att detta sovjetiska intresse alltså gäller. I samma rapport ges även bilden av att Sovjetunionen är känsligt för utlåtanden eller handlanden från Sveriges sida, vilka indikerar på en glidning västerut.¹⁰² Sveriges officiellt hållna säkerhetspolitik kan sägas ligga i linje med detta UD-tjänstemannaunderlag, i hänseendet att neutralitetspolitiken alltså slås fast som helgjuten. Ett officiellt uttalande från statsminister Palme, vilket väl symboliserar det generella realpolitiska inslaget i svensk deklarativ säkerhetspolitik att inte kritisera det sovjetiska systemet, kan ses i statsministers tal vid Socialdemokraternas partikongress år 1984. I det slår statsministern bland annat fast att Sverige ”inte sysslar med antisovjetism”.¹⁰³

Det rådde enligt informant 5 under denna period, såväl politiskt som bland UD-tjänstemännen, en samsyn om att Sverige hade utsatts för en ubåtskränkning år 1981 respektive år 1982. Ubåtsfrågan togs upp i vart diplomatiskt möte med Sovjetunionen. Ett problem var att utrikesminister Bodström inte trodde på ubåtskommissionens slutsatser. En detalj informant 5 kommer ihåg är att en av utrikesministerns politiskt sakkunniga ”ifrågasatte att vi ständigt och jämt skulle ta upp ubåtsfrågan med Moskva: ’måste vi tjata om vår territoriella integritet så fort vi har ett möte med

⁹⁸ Informant 1, intervju den 13 februari 2024.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ SOU 2002:108, s. 137.

¹⁰¹ Ibid., s. 138.

¹⁰² Ibid., s. 139–140.

¹⁰³ Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, *Olof Palmes kongresstal om utrikes- och säkerhetspolitik*, 1984-09-17, URL: https://olofpalme.arbark.se/wp-content/dokument/840917c_sap.pdf (senast hämtad 2024-08-05).

Sovjetunionen?'''.¹⁰⁴

Under denna period var, enligt informant 1, den allmänna bedömningen bland tjänstemännen på UD att Sovjetunionen i stort var oföränderlig och att det kalla kriget skulle fortsätta över överskådlig framtid. ”Mycket få tjänstemän trodde att Sovjetunionen skulle förändras eller bryta samman. De flesta trodde att Sovjetunionen var ganska stabil.”¹⁰⁵

I en rapport från ambassaden i Moskva år 1984, skriven på begäran av statsminister Palme, drar UD-tjänstemannen Tomas Bertelman bland annat slutsatsen att Sovjetunionens verkliga syn på Sverige sannolikt är mer positiv än den uttalade synen. Bertelman drar även slutsatsen att den sovjetiska kritik mot Sverige som riktats sedan 1982 sannolikt inte innebär att Sovjetunionen har omvärderat sin syn på Sveriges neutralitetspolitik.¹⁰⁶

Sammanfattningsvis för Sverige under 1980-talets första hälft övergripande en realistiskt präglad säkerhetspolitik i relation till Sovjetunionen. Detta innefattar ett omfattande totalförsvar och frånvaron av en generell systemkritik mot Sovjetunionen. Sveriges faktiska säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen är under perioden mer realpolitisk än vad Sveriges deklarerade idealistiska utrikespolitiska principer implicerar. Löpande underlag från UD-tjänstemän är under perioden tillgängligt för den politiska ledningen, bedömningar som visar på att Sverige har utrymme att rikta kritik mot Sovjetunionen i frågan om Afghanistan, Polen och ubåtskränkningar utan att den säkerhetspolitiska relationen för Sveriges vidkommande allvarligt skadas. Den väl avvägda kritik Sverige under perioden riktar mot Sovjetunionen kan sägas ligga i linje med dessa bedömningar från UD-tjänstemän.

¹⁰⁴ Informant 5, intervju.

¹⁰⁵ Informant 1, intervju.

¹⁰⁶ Bertelman, *Från ett kallt krig till ett annat*, s. 176 & 183.

1985–1991: ”Han kunde socialdemokratisk historia, det vill säga ingen alls”

I detta avsnitt redogörs för hur Sverige genom god diplomati utnyttjar det manöverutrymme som i mitten av 1980-talet uppstår till följd av Michail Gorbatsjovs inträde på världsscenen, och, efter att bland annat ha återoplat idealistiska principer, lyckas nå en gynnsam överenskommelse i Östersjöförhandlingarna med Sovjetunionen. I frågan om en kärnvapenfri zon i Norden kommer undersökningen att lyfta fram, att Sveriges faktiska säkerhetspolitiska agerande, och bedömningar inom utrikesförvaltningen, visar på en tydligare realpolitisk linje än vad Sveriges deklarativa säkerhetspolitik indikerar. Undersökningen kommer att visa på hur Baltikums självständighetssträvan under kalla krigets sista år blir en fråga där Sveriges politiska lednings realpolitiska linje skiljer sig från en generellt mer idealistisk syn bland vissa UD-tjänstemän. En fundamental osäkerhet avseende Sovjetunionens säkerhetspolitiska utveckling präglar det underlag Sveriges utrikesledning under kalla krigets slutskede har att tillgå i form av UD-rapportering. Sveriges försiktiga säkerhetspolitiska agerande visavi Sovjetunionen kan sägas ligga i linje med denna osäkerhet.

Sveriges deklarativa säkerhetspolitik rymmer under inledningen av 1980-talets andra hälft alltså ett idealistiskt inslag avseende ställningstagandet för en kärnvapenfri zon i Norden och ett allmänt officiellt förespråkande av rustningskontroll. Sveriges säkerhetspolitik präglas dock fortsatt i grunden av det realpolitiska inslag som är den övergripande frånvaron av direkt systemkritik mot Sovjetunionen, samt av ett omfattande invasionsförsvar. Ubåtsfrågan innehar ännu en central position i de säkerhetspolitiska uttalanden som görs på regeringsnivå. I utrikesdeklarationen den 27 mars 1985 konstaterar utrikesminister Boström, avseende kränkningar av Sveriges territorium, att Sverige ”inte har tvekat, och vi kommer inte att tveka, att med kraft ingripa mot varje främmande inkräktare. Våra resurser för att spåra och ingripa mot den eller dem som olovligt gör intrång i våra vatten är under snabb uppbyggnad.”¹⁰⁷

I denna undersökning bekräftas Tomas Bertelmans tidigare nämnda forskningsresultat, avseende att det i rapporteringen från UD-tjänstemännen vid denna tidpunkt inte föreligger några bedömningar om att Sovjetunionen inom ett antal år kommer att börja falla samman.¹⁰⁸ Informant 6 bestyrker hur fast bilden inom

utrikesförvaltningen var av Sovjetunionen som en faktor som över överskådlig tid skulle fortsätta att existera:

Kalla kriget hade pågått länge. Det hade präglat alla. Alla, UD inkluderat, var inskolade i dess logik. Ingen kunde föreställa sig att Sovjetunionen skulle falla. Denna oförmåga till föreställning släpade sig fram till tiden för Sovjetunionens fall och gällde inte bara diplomater.¹⁰⁹

Under denna period är frågan om uppdelningen av ekonomiska zoner i Östersjön, tillsammans med ubåtsfrågan, de två övergripande centrala frågorna för Sveriges diplomatiska relation till Sovjetunion. En viss trend skedde enligt informant 5 på UD efter Michail Gorbatjovs tillträde som sovjetisk generalsekreterare, i att det uppstod en ökad efterfrågan från utrikesministern på expertis om Sovjetunionen: ”Vi satte igång seminarieverksamhet för utrikesministern, tog in Sovjetexperter utanför UD.”¹¹⁰ Informant 5 kan inte erinra sig om att det under denna period fanns någon större skillnad mellan den politiska ledningen och UD-tjänstemännen avseende bilden av Sovjetunionen.¹¹¹

De nya signaler som i och med Gorbatjovs tillträde kommer från Moskva föranleder Sveriges utrikespolitiska ledning att under sommaren år 1985 initiera en ny förhandlingsrunda med Sovjetunionen om avgränsningen av ekonomiska zoner i Östersjön. Staffan Carlsson beskriver i sin artikel *Slutspelet i Östersjöförhandlingarna 1985–1988* att de allmänna bedömningarna bland tjänstemännen på UD vid denna tidpunkt alltså är försiktiga avseende utvecklingen i Sovjetunionen. Det råder en osäkerhet kring huruvida de nya signalerna från Moskva endast är en temporär fas. Den politiska ledningen och tjänstemännen på UD drar slutsatsen att det gäller att agera medan goda förutsättningar tycks råda, varför den nya förhandlingsrundan initieras.¹¹² Denna faktiska säkerhetspolitik från den utrikespolitiska ledningen ligger således i linje med tjänstemäns på UD bedömningar av det nya läge som uppstått. Ett idealistiskt inslag i Sveriges säkerhetspolitiska diplomati visavi Sovjetunionen under Östersjöförhandlingarna är, som ovan nämnt, att Sverige beträffande gränsdragningen

¹⁰⁷ Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1984/85:107*, 27 mars 1985. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/A86660BD-DBC9-4B43-8041-4BF8BFFE14D6> (senast hämtad 2024-08-05), citat på s. 4.

¹⁰⁸ Tomas Bertelman, ”Inga större överraskningar” – termitstackssyndromet och rapporterandets villkor”, 2007, s. 75–76.

¹⁰⁹ Informant 6, intervju den 22 mars 2024.

¹¹⁰ Informant 5, intervju.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Staffan Carlsson, ”Slutspelet i Östersjöförhandlingarna med Sovjetunionen”, s. 102–103 & 107.

hänvisar till folkrätten avseende *mittlinjeprincipen*. Denna aspekt av svensk diplomati lyfts fram av utrikesminister Andersson i utrikesdeklarationen i mars år 1986.¹¹³

Under Gorbatjovs andra år vid makten, 1986, tycks en fortsatt försiktighet och osäkerhet avseende den säkerhetspolitiska relationen till Sovjetunionen präglade det underlag Sveriges politiska ledning får av UD-tjänstemännen. I en PM från UD med namn *De svensk-sovjetiska förbindelserna – det aktuella läget*, författad inför statsminister Carlssons besök i Moskva i april 1986, ges en pessimistisk bild av Sveriges säkerhetspolitiska relation till Sovjetunionen. I promemorian görs bedömningen att ”en återgång till harmonin före år 1981” för överskådlig tid lär vara utesluten.¹¹⁴

Sveriges officiellt hållna säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen fortsätter under denna period att präglas av att den svenska neutralitetspolitiken lyfts fram som fastcementerad. Den präglas likaså av det realistiska inslag som är hävdandet av Sveriges territoriella integritet. Systemkritik mot Sovjetunionen framhålls fortsatt ej, och den direkta, idealistiska kritik som riktas mot Sovjetunionen balanseras i regel indirekt upp med kritik mot USA. I statsminister Carlssons regeringsförklaring år 1986 följs exempelvis kritik på folkrättslig grund mot Sovjetunionens invasion i Afghanistan upp med kritik mot USA:s stöd åt militanta grupper i Nicaragua.¹¹⁵

År 1987, i takt med att Gorbatjovs reformpolitik *Glasnost* och *Perestrojka* accelererar, går det att se ett visst idealistiskt skifte i Sveriges deklarativa politik avseende att det sovjetiska systemet börjar adresseras. Utrikesminister Sten Andersson uttrycker i sin utrikesdeklaration att:

Från Sovjetunionen kommer allt tydligare signaler om behovet av en förändring i det sovjetiska samhället. En större öppenhet och ett friare tankeutbyte, liksom ökat folkligt deltagande i ett land som Sovjetunionen, gagnar alla Europas folk. I denna process har också ökade mänskliga kontakter över gränserna stor betydelse. Varje steg i denna riktning hälsar vi därför med tillfredsställelse och positivt intresse.¹¹⁶

¹¹³ Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1985/86:99*, 19 mars 1986, URL: <https://data.riksdagen.se/fil/F89F6114-EFE5-413C-9E9E-39139509E3C8> (senast hämtad 2024-08-06).

¹¹⁴ SOU 2002:108, s. 142–143.

¹¹⁵ Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1986/87:2*, 7 oktober 1986, URL: <https://data.riksdagen.se/fil/136AFD70-919B-44B4-8466-AEFFEE27AAB0> (senast hämtad 2024-08-06).

¹¹⁶ Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1986/87:89*, 18 mars 1987, URL: <https://data.riksdagen.se/fil/3CDDF023-42DC-40A9-9DC3-7552DFDE97CB> (senast hämtad 2024-08-07), s. 5.

Försvarsbeslut 1987, som fattas den 2 juni, innebär en övergripande realistisk kontinuitet i svensk säkerhetspolitik då Sverige fortsätter att prioritera upprätthållandet av ett omfattande totalförsvar.¹¹⁷

En dissonans mellan Sveriges officiellt hållna säkerhetspolitik under denna period och landets faktiska säkerhetspolitik, kan ses mot bakgrund av Michael Gorbatjovs så kallade *Nordenutspel* i oktober 1987. Utspelet innefattar förslag om, utöver en kärnvapenfri zon i Norden, en viss marin nedrustning i Östersjön och ett utökat samarbete avseende miljöskydd och vetenskapligt samarbete. Sverige går inte Gorbatjov till mötes i frågan. I en PM från UD-tjänstemannen Hans Olsson från mars 1988 beskrivs en skepsis från svensk sida avseende utspelet. Kärnan i problemet framhålls vara Sveriges vitala intresse av att styrkebalansen i norra Europa i stort bevaras.¹¹⁸ Denna UD-rapportering indikerar på ett realpolitiskt tänkande inom utrikesförvaltningen – avseende principen om upprätthållande av maktbalans och att ej verka för egen nedrustning – vilket skiljer sig från Sveriges officiellt hållna mer idealistiska linje. En svensk önskan om en kärnvapenfri zon uttrycks fortsatt i regeringsförklaringen i oktober 1987 och i utrikesdeklarationen i mars 1988.¹¹⁹ I denna dissonans mellan Sveriges officiellt hållna mer idealistiska säkerhetspolitik och Sveriges faktiska diplomatiska agerande, går det att se ett mönster som liknar det Aryo Makkos forskning pekar på avseende Sveriges uppträdande i samband med Helsingforskonferensens slutförhandlingar 1969–1975. Under det skedet sätts Sveriges säkerhetspolitiska intressen, avseende stabilitet och upprätthållande av en maktbalans mellan väst och östblocket, före idealistiska principer om mänskliga rättigheter i östblocket. Detta agerande går stick i stäv med den aktiva utrikespolitik Sverige under denna period officiellt för.¹²⁰

Östersjöförhandlingarna rors i början av år 1988 i hamn, inom ramen för vilka Sverige får 75% av den tidigare omstridda zonen. Den diplomatiska framgången framhävs av utrikesminister Andersson i dennes utrikesdeklaration som säkerhetspolitiskt betydelsefull för Sverige. Andersson konstaterar att

¹¹⁷ Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1986/87:134*, 2 juni 1987. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/DC9A6253-472D-4432-9B7B-19A3C2EC3191> (senast hämtad 2024-08-06).

¹¹⁸ SOU 2002:108, s. 130–131.

¹¹⁹ Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1987/88:2*, 6 oktober 1987. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/8D2F6FA9-B491-4B50-B7D2-FCE031E49AAD> (senast hämtad 2024-08-06); Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1987/88:85*, 16 mars 1988. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/83C33E7B-51B5-42D2-AFC5-339FAACE16A2> (senast hämtad 2024-08-06).

¹²⁰ Makko, s. 234–235.

förhandlingsresultatet ökar stabiliteten i förhållandet Sverige och Sovjetunionen emellan.¹²¹ Sverige går med detta från en olöst gränsfråga med Sovjetunionen till att lyckas få 75 % av den omtvistade zonen tilldelad, där anspråken från Sovjetunionen så sent som år 1985 legat vid en 50/50-uppdelning.¹²² Detta kan ur ett realistiskt perspektiv ses som ett tydligt exempel på hur Sverige som stat, genom elementet *god diplomati*, utnyttjar det nya *manöverutrymme* som med Gorbatjovs tillträde uppstår, och lyckas uppnå ett resultat som ökar landets *nationella makt*. Samtidigt innebär det faktum att Sverige i förhandlingarna åberopar folkrätten, att Sveriges förda säkerhetspolitik tillika diplomati till dels baseras på idealistiska grundprinciper. Något som framgår i Staffan Carlssons redogörelse av förhandlingarna 1985–1988 är den väl avvägda tajmingen i Sveriges diplomatiska agerande, vid val av tidpunkter för initierandet av de olika förhandlingsrundorna i processen. Denna Sveriges förda diplomati ligger i linje med bedömningsunderlag från berörda UD-tjänstemän.¹²³

Den omvälvande politiska förändring i riktning öppenhet som sker i Sovjetunionen under Gorbatjovs ledning är ett ämne som UD-tjänstemännen i Moskva ägnar stort fokus åt att värdera och tolka. Gorbatjovs tal i FN:s generalförsamling i december 1988, där den sovjetiska generalsekreteraren talar om ett *freedom of choice*, blev enligt informant 1 ett viktigt föremål för bedömning och diskussion på ambassaden i Moskva: ”Om man kunde ta det på allvar, så kunde allting hända. Det innebar att de östeuropeiska länderna skulle kunna bli fria.”¹²⁴ Delade meningar rådde bland tjänstemännen i Moskva om hur talet skulle tolkas, huruvida dess innebörd skulle kunna öppna upp möjligheter för exempelvis baltstaterna.¹²⁵

I samband med de omvälvande förändringar inom östblocket, som år 1989 accelererar, går det att skönja en intern oro, och ett behov av stabilitet, hos Sveriges utrikespolitiska ledning. Något som illustrerar detta är dåvarande ambassadören i Moskva Örjan Berners vittnesmål om utrikesministerns reaktion på Berlinmurens fall den 9 november. På dagen för murens fall konstaterar utrikesminister Andersson inför Berner att händelsen är ”utomordentligt oroväckande”.¹²⁶

¹²¹ Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1987/88:85*, 16 mars 1988. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/83C33E7B-51B5-42D2-AFC5-339FAACE16A2> (senast hämtad 2024-08-06).

¹²² Carlsson, ”Slutspelet i Östersjöförhandlingarna med Sovjetunionen”, s. 98–99.

¹²³ Ibid., s. 102–107.

¹²⁴ Intervju, informant 1.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Lundén & Nilsson, *1989 med svenska ögon: vittnesseminarium 22 oktober 2009*, s. 17.

Avseende 1980-talets första nio år har denna studie inte funnit några tecken på att det föreligger någon generell skiljelinje mellan UD-tjänstemännens säkerhetspolitiska syn på Sovjetunionen och den av Sveriges politiska ledning förda säkerhetspolitiken. Detta slutar att vara fallet när den baltiska frihetsrörelsen år 1989 blir ett faktum som Sveriges politiska ledning behöver förhålla sig till. Som Wilhelm Agrell framhåller blir de baltiska delrepublikernas självständighetssträvan vid denna tid ett säkerhetspolitiskt problem för Sveriges ledning. Detta kan ses inom kontexten att en generell realpolitisk svensk linje förelegat under den dittillsvarande delen av kalla kriget, avseende att inte fokusera på frågor om demokrati och mänskliga rättigheter inom östblocket – och framförallt inte att ifrågasätta Sovjetunionens legitimitet. Vid denna tidpunkt är Sveriges officiella hållning att Baltikum, sedan Sveriges erkännande av annekteringen år 1940, alltså är en del av Sovjetunionen.¹²⁷ Sveriges politiska lednings officiella linje är att en förutsättning för en fortsatt omvandling i riktning demokrati och frihet i östblocket är att *perestrojkan* överlever och utvecklas. Viktigt inom ramen för detta är att Baltikum *inom* det sovjetiska systemet utvecklas i denna riktning, något utrikesminister Andersson framhåller i sin utrikesdeklaration i mars 1989.¹²⁸

Sveriges decennier långa realpolitiska, och försiktiga, linje i Baltikumfrågan bekräftas av utrikesminister Andersson under ett uppmärksammat besök i Tallin, i november 1989, då Andersson konstaterar att Estland inte är ockuperat samt framhåller att endast en baltisk minoritet är för självständighet.¹²⁹ Andersson hänvisar till folkrätten och Sveriges erkännande år 1940 av Baltikum som sovjetiskt. Denna linje i Sveriges officiellt hållna säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen visar på hur idealistiska aspekter samexisterar med Sveriges realpolitiska intressen. Dessa intressen rör dels att inte provocera Sovjetunionen, dels även det faktum att Sverige självt, i egenskap av en liten grannstat till Sovjetunionen, har ett intresse av att dess egna territoriella gränser i enlighet med folkrätten respekteras. Informant 3, som under denna period befattade sig med Sovjetunionen och Baltikum, kommenterar det som informant 3 själv med flera andra UD-tjänstemän uppfattade som en diplomatisk

¹²⁷ Wilhelm Agrell, *Fred och fruktan*, s. 265.

¹²⁸ Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1988/89:68*, 16 februari 1989. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/0F5AFE86-FB2B-4AED-B7BD-CBDA8099CB4B> (senast hämtad 2024-08-07).

¹²⁹ Fredén, *Förvandlingar*, s. 51.

tabbe av utrikesministern: ”Han kunde socialdemokratisk historia, det vill säga ingen alls. När han sade det han gjorde blev han nog genuint förvånad över reaktionen.”¹³⁰

Informant 2, som också under denna period befattade sig med Sovjetunionen och Baltikum, menar på att ledningen på UD under hösten 1989 var fullständigt oförberedd på de självständighetsrörelser som hade inletts i de baltiska länderna och konsekvenserna de skulle få för svensk utrikespolitik: ”Utrikesminister Andersson ville inte reta upp Sovjetunionen, ville inte ha förändring.”¹³¹ Synen på huruvida Sverige bör verka för baltisk självständighet blir de påföljande åren enligt informant 2 en skiljelinje inom utrikesförvaltningen mellan den politiska ledningen och en del av UD-tjänstemännen.¹³²

Paradoxalt nog får Sverige och dess utrikesledning under Baltikums självständighetssträvan 1989–1991, med anledning av att Sverige år 1940 erkänt Baltikum som en del av Sovjetunionen, en med västerländska mått mätt unik diplomatisk representation, och i förlängda ledet lägesbild, av utvecklingen i Baltikum. I detta underlag går det bland annat att se ett övergripande ställningstagande för Baltikum, med idealistiska drag, av UD-tjänstemännen. Ett exempel på denna linje kan ses i en skrivelse av Sveriges generalkonsul i Leningrad, Dag Sebastian Ahlander, inför ett sammanträde av utrikesnämnden. Sammanträdet sker i kölvattnet av att Litauen den 11 mars 1990 förklarar sig självständigt. En historisk bakgrund är att det hemliga tillägg i Molotov-Ribbentrop-pakten år 1939, vilket gav Sovjetunionen fri lejd att ockupera Baltikum, år 1989 kommer till allmän kännedom i Sovjetunionen. Enligt sovjetisk propaganda hade ”sanningen” dittills varit att den baltiska anslutningen år 1940 skett frivilligt. Mot bakgrund av detta hävdar självständighetsrörelserna i Baltikum att annekteringen är folkrättsligt vidrig, och att en olaglig sovjetisk ockupation föreligger. Baltiska representanter lyckas, som Fredén beskriver i *Förvandlingar*, efter skickligt demokratiskt processande få folkkongressen i Moskva att i december 1989 ogiltigförklara tillägget.¹³³ Mot bakgrund av att pakten ogiltigförklarats lyfter Ahlander i sin skrivelse frågan om att Sveriges beslut år 1940 att erkänna den sovjetiska annekteringen av Baltikum skulle kunna omvärderas. Ahlander lyfter även fram att Sverige, givet att Sovjetunionen fortsätter att utvidga sin

¹³⁰ Informant 3, intervju den 5 mars 2024.

¹³¹ Informant 2, intervju den 29 februari 2024.

¹³² Ibid.

¹³³ Fredén, *Förvandlingar*, s. 27–30.

ekonomiska bojkott, har anledning att ge Litauen ekonomiskt bistånd motsvarande värdet av den litauiska guldreserv som Sverige till år 1940 deponerade och därefter utelämnade till Sovjetunionen.¹³⁴

Ett vidare exempel på en mer idealistisk linje från UD-tjänstemän kan ses i en skrivelse till UD:s politiska avdelning från Sveriges konsul i Riga Lars Peter Fredén. Fredén argumenterar för att det är nödvändigt för Sverige att ”stryka den historiska tavlan ren” för att kunna föra en framgångsrik Baltikumpolitik, och att genom försonande gester visavi balterna bland annat distansera sig från erkännandet av den sovjetiska ockupationen år 1940 och från Baltutlämningen år 1946.¹³⁵

Sveriges övergripande realpolitiska linje i frågan om Baltikum ligger under år 1990 fast. Efter Litauens självständighetsförklaring den 11 mars deklarerar utrikesminister Anderson att Sverige ”utgår från att det litauiska folkets legitima rätt till nationellt självbestämmande skall uppfyllas i enlighet med bestämmelserna och andemeningen i Helsingforsdokumentet.”¹³⁶ I samma anförande framhåller Andersson att ett hinder för ett svenskt erkännande av Litauen är de sovjetiska styrkor som är stationerade på litauiskt territorium – och Moskvas vilja.¹³⁷ Denna linje bekräftas av utrikesministern den 6 februari 1991, i kölvattnet av massakern i Vilnius den 13 januari. Andersson slår fast att Sverige välkomnar en baltisk självständighet – förutsatt att det sker genom förhandlingar med Moskva.¹³⁸ Den svenska linjen kommer delvis att efterlevas då Sverige den 28 augusti 1991 erkänner de baltiska staterna, till följd av det misslyckade kuppförsöket i Sovjetunionen. Det svenska erkännandet kommer först efter att den ryska delrepubliken den 24 augusti erkänt de baltiska staternas självständighet. Frågan om sovjetiska stridskrafter i Baltikum är dock vid detta lag ännu inte löst. Det går mot bakgrund av detta att se ett mönster i att Sverige under Baltikums frigörelsesträvan 1989–1991 väljer att åberopa idealistiska principer – när dessa sammanfaller med landets realpolitiska intressen. Efter att tillägget i Molotov-Ribbentrop-pakten ogiltigförklarats väljer Sveriges

¹³⁴ “Hur ska vi förhålla oss till Litauen - och övriga Baltikum?”, D S Ahlander, 1990-04-20, HP 1 Eö, s. 1–2.

¹³⁵ Utrikesdepartementet, *Ett imperium imploderar*, s. 52–53.

¹³⁶ Sveriges riksdag, *Riksdagens protokoll 1989/90:85*, 14 mars 1990. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/72E9F6F2-6976-4CBB-8AB5-D97F7A71F242> (senast hämtad 2024-08-07), s. 2.

¹³⁷ *Ibid.*, s. 33–34.

¹³⁸ Sveriges riksdag, *Riksdagens snabbprotokoll 1990/91:57*, 6 februari 1991. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-19909157-onsdagen-den_ge0957/html/ (senast hämtad 2024-08-13).

utrikespolitiska ledning att officiellt *tolka* folkrätten i enlighet med vad som tjäna Sveriges säkerhetspolitiska intressen.

Informant 1 beskriver de dramatiska förändringar som under denna period skedde i Sovjetunionen, som ett ur Sveriges utrikesförvaltningens synvinkel mycket hoppningivande skede. Något som präglade diskussionerna på ambassaden i Moskva var att man behövde ta vara på möjligheterna och intensifiera samarbetet. Detta resulterade bland annat i att Sida fick i uppdrag att genomföra biståndsinsatser i Sovjetunionen. Det fanns vid ambassaden emellertid ständigt den bakomliggande insikten om risken för ett bakslag och en återgång till traditionellt beteende från Sovjetunionen.¹³⁹ Avseende risken för ett bakslag i Sovjetunionen är informant 3 skeptisk kring huruvida Sveriges utrikesledning under kalla krigets sista år överhuvudtaget var förberedd på att hantera ett teoretiskt sådant i Baltikum: ”Jag skulle bli mycket förvånad om det i framtiden visade sig att det inom utrikesledningen under denna tid fanns en krisplan för händelse av bakslag i Baltikum i form av ökad nedtryckning från Sovjetunionen.”¹⁴⁰

Att Sverige den 14 juni 1991 lämnar in en medlemskapsansökan till den Europeiska gemenskapen – en västerländsk union präglad av demokratiska principer – är ett idealistiskt steg med säkerhetspolitisk konnotation i Sveriges utrikespolitik. Detta kan ses mot bakgrunden, att Sverige år 1971, under socialdemokratisk ledning hänvisat till en ansökan till dåvarande Europeiska gemenskaperna som oförenlig med svensk neutralitetspolitik.¹⁴¹ Ämnet svensk säkerhetspolitik är tyngdpunkten i den deklaration statsminister Carlsson gör, i samband med ansökan. Carlsson motiverar det steg Sverige tar mot bakgrund av det fundamentalt mycket bättre strategiska läge i Europa vilket de senaste åren uppstått. Inom ramen för detta nämner Carlsson bland annat Warszawapaktens upplösning, Tysklands återförenande och att Parisstadgan 1990 lagt grunden för ett nytt säkerhets- och samarbetssystem i Europa. Carlsson betonar emellertid att Sverige med sin ansökan ej ansöker till en säkerhetspolitisk union och betonar att Sveriges neutralitetspolitik alljämt kommer att fortsätta.¹⁴²

Det råder under kalla krigets sista år en övergripande osäkerhet bland UD-

¹³⁹ Informant 1, intervju.

¹⁴⁰ Informant 3, intervju.

¹⁴¹ Tomas Bertelman, ”World politics: att ändra en doktrin”, i *Över vida fält: Studier i utrikespolitik, diplomati och historia*, red. Erik Pierre & Alf W. Johansson (Lund: Sekel Bokförlag, 2008), s. 243.

¹⁴² Sveriges riksdag, *Riksdagens snabbprotokoll 1990/91:132*, 14 juni 1991. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-199091132-fredagen-den_ge09132/html/ (senast hämtad 2024-08-11).

tjänstemännen avseende Sovjetunionens säkerhetspolitiska utveckling, något som framgår i det underlag Sveriges politiska ledning får under året. I en depesch från Moskva i januari 1991 med namn *Sovjet och Europa* menar ambassadör Berner på, att det närmast är omöjligt att ha en bestämd uppfattning om i vilken riktning utvecklingen i Sovjetunionen går. Kärnan i Berners bedömning avseende den säkerhetspolitiska utvecklingen är antagandet att de västliga demokratierna i Europa över en tioårsperiod kommer att vara stabila, medan den avgörande och osäkra variabeln för utvecklingen blir den sovjetiska supermakten. Även om Sovjetunionens utveckling påverkas av förhållandet till Europa, framhåller Berner att den bärande faktorn för dess utveckling kommer att styras av interna faktorer.¹⁴³ UD-tjänstemannen Ingjald Starråker resonerar i en PM från april 1991 om att Sovjetunionen efter perestrojkan står inför en ny stor oreda, och refererar till den så kallade *stora oredan* i Ryssland innan ätten Romanovs era inleds. Starråker gör en prognos att det nya ekonomiska och delrepubliksrelaterade kaos som uppstått lär komma att pågå i årtal och troligen decennier. Han gör även en säkerhetspolitisk bedömning avseende Sovjetunionens framtid i att Ryssland förr eller senare lär absorbera unionen, och att ”militären och övriga tunga apparater – som ju i allt väsentligt är ryska – underordnas Ryssland.”¹⁴⁴

Denna osäkerhet avseende utvecklingen i Sovjetunionen kvarstår under kalla krigets slutskede, och kan bland annat ses i rapportering från Moskva i vilken ambassadör Örjan Berner beskriver kuppöversöket i Sovjetunionen i slutet av augusti som *en ny rysk revolution*.¹⁴⁵ Dag Sebastian Ahlander beskriver i *Spelet om Baltikum* hur kuppöversöket den 19 augusti 1991 initialt tolkas av honom själv som slutet på *perestrojkan* och *glasnost* – och med det Baltikums självständighetssträvan. Ahlander beskriver en nedslagenhet och oro över utvecklingen för Baltikum i detta skede, från såväl honom själv som från UD:s politiska avdelnings chef Peter Osvald.¹⁴⁶

På den politiska avdelningen vid UD konstateras av Krister Wahlbäck veckor efter Baltikums frigörelse i en PM med namnet *De baltiska staternas självständighet från svensk säkerhetspolitisk synpunkt* att Sverige ställts inför en närmast omvälvande förändring i sin säkerhetspolitiska omgivning. Wahlbäck resonerar bland annat om

¹⁴³ ”Sovjet och Europa – januari 1991”, Ö Berner, 1991-01-07, HP 1 Er, UD:s arkiv, s. 1–6.

¹⁴⁴ ”Efter perestrojkan”, I Starråker, 1991-04-30, HP 1 Er, UD:s arkiv, s. 8.

¹⁴⁵ ”Den nya ryska revolutionen 19-25 augusti 1991”, Ö Berner, 1991-08-26, HP 1 Er, UD:s arkiv.

¹⁴⁶ Ahlander, *Spelet om Baltikum*, s. 245–246.

frågan vad gäller framtiden för de sovjetiska militärobject som finns i Baltikum. Wahlbäck framhåller att ur perspektivet en långsiktig stabilitet i Östersjöområdet och Nordeuropa är det möjligt att hävda, att det vore en fördel om Ryssland fick behålla en viss militär närvaro i Baltikum. Han lyfter fram att det skulle kunna öka sannolikheten för att ett framtida, potentiellt revanschistiskt Ryssland skulle kunna finna sig i de positioner som Ryssland fått behålla. Wahlbäck fortsätter resonemanget genom att konstatera att:

En sådan synpunkt är lätt att framföra internt i Sverige, men för de flesta balter skulle den förmodligen te sig som ett hån. Vi själva har ju aldrig haft en tanke på att acceptera stormaktsbaser på vårt territorium. Med vilken rätt skulle vi låta balterna förstå att de borde göra det? Kan vi för övrigt garantera att de ryska baserna inte i själva verket kommer att användas av en framtida revanschistisk regim i Moskva som trojanska hästar för ett nytt maktövertagande av 1940 års modell?¹⁴⁷

Denna rapportering kan sägas spegla den osäkerhet, avseende Sovjetunionens säkerhetspolitiska framtid, vilken bland UD-tjänstemännen under denna period råder. Den utgör även en prognos avseende ett framtida dilemma mellan idealism och realism i svensk säkerhetspolitik.

I ljuset av den osäkerhet som under kalla krigets sista år råder inom utrikesförvaltningen, vilket bland annat ovan nämnda underlag från UD-tjänstemän illustrerar, behöver Sveriges officiella hållning visavi Sovjetunionen under kalla krigets slutskede betecknas som övergripande realpolitisk. Inte minst gäller detta avseende Baltikum då Sveriges utrikesledning, trots att rapportering från vissa UD-tjänstemän föreligger vilken präglas av ett mer idealistiskt tänkande, fortsätter att följa Sveriges gamla linje och sätter stabilitet före moraliska principer. Något som i sammanhanget kan sägas styrka rationaliteten i Sveriges lednings agerande utifrån ett realistiskt perspektiv kan ses mot bakgrund av Sovjetunionens historik av att våldsamt slå ned frihetsrörelser, lex Ungern 1956 och Tjeckoslovakien 1968. Till sammanhanget hör även Sovjetunionens, ur svensk synvinkel, övermäktiga militära förmåga. Endast i Baltikum finns år 1991, som Fredén i *Återkomster* redogör för, cirka 125 000 sovjetiska soldater, däribland hundratals stridsvagnar och flertalet marina baser respektive flygbaser.¹⁴⁸

¹⁴⁷ ”De baltiska staternas självständighet från svensk säkerhetspolitisk synpunkt”, K Wahlbäck, 1991-09-16, HP 1 Eö, UD:s arkiv, s. 8.

¹⁴⁸ Fredén, *Återkomster*, s. 67–68.

Sammanfattningsvis för Sverige under kalla krigets sista sju år en övergripande realpolitisk linje gentemot Sovjetunionen, innefattande upprätthållandet av ett omfattande totalförsvar och en generell frånvaro av systemkritik. Sverige lyckas i och med det gynnsamma resultatet i Östersjöförhandlingarna med Sovjetunionen att, inom ramen för idealistiska grundprinciper, förbättra landets geostrategiska position. Därmed tjänar denna säkerhetspolitiska diplomati Sveriges realpolitiska intressen. I samband med Gorbatsjovs Nordenutspel går det att se hur Sveriges faktiska säkerhetspolitik är mer realpolitisk än Sveriges officiellt hållna linje för en kärnvapenfri zon i Norden. I frågan om erkännandet av de baltiska delrepublikerna förordar flera UD-tjänstemän en mer idealistisk linje än vad den politiska ledningen väljer att föra. I slutändan väger säkerhetspolitisk stabilitet tyngre än moraliska principer för den politiska ledningen, i frågan om att erkänna Baltikum.

1992–2001: ”Vi gick från att vara observatörer till att bli aktörer”

I detta avsnitt kommer visas att Sverige efter kalla kriget, under 1990-talet fram till tiden för försvarsbeslut 2000, fortsätter att övergripande föra en realistisk säkerhetspolitik i förhållande till Ryssland. Sveriges omfattande diplomatiska ansträngning tillika säkerhetspolitiska stöd till Baltikum förenar idealistiska principer med Sveriges realpolitiska intressen. En inbördes motsättning utvecklas i slutet av årtiondet mellan Rysslandspecialiserade UD-tjänstemän, i frågan om hur Sverige ska ställa sig till ett baltiskt Natomedlemskap. Sveriges säkerhetspolitiska linje blir att indirekt stödja ett baltiskt medlemskap. Det kommer att framgå, att det epokgörande försvarsbeslut 2000, då Sveriges invasionsförsvar börjar monteras ned, fattas trots att utvecklingen i Ryssland i underlag av UD-tjänstemän inte beskrivs som problemfri.

En viktig förändring i Sveriges officiellt hållna säkerhetspolitik kan ses i den ändring av säkerhetspolitisk doktrin som sker i början av år 1992. Denna förändring sker i samband med förberedelserna inför medlemskapsförhandlingar till EG. Detta behöver ses mot bakgrund av det *Maastrichtfördrag* som skrivs i december 1991, inom ramen för vilket det beslutas att EG ska ha en gemensam utrikes- och säkerhetspolitik. Detta medför att Sveriges officiellt hållna neutralitetspolitik inte längre är förenlig med ett medlemskap. Så sent som i oktober 1991 har Sveriges nya borgerliga regering, genom en utrikesdeklaration från utrikesminister Margaretha af Ugglas, bekräftat kontinuiteten i Sveriges övergripande säkerhetspolitiska doktrin,

som utgår från *alliansfrihet i fred, syftande till neutralitet i krig*.¹⁴⁹ Tomas Bertelman redogör för hur han själv och ett antal andra tjänstemän vid UD och riksdagens utrikesutskott bidrar med viktigt underlag och intensivt tankearbete i omformulerandet av Sveriges doktrin, inom ramen för den politiska ledningens vilja att doktrinen ska vara förenlig med den nya säkerhetspolitiska dimensionen i det europeiska samarbetet. Kärnan i förändringen blir att den tidigare låsta doktrinella hållningen om svensk säkerhetspolitik som *syftande till neutralitet vid händelse av krig* omformuleras till det mer öppna, att Sverige ”skall kunna vara neutralt vid händelse av krig i vårt närområde”.¹⁵⁰ Denna doktrinändring utgör en viktig pusselbit på Sveriges väg till att år 1995 träda in i den Europeiska unionen – och därmed de facto överge sin neutralitetspolitik – och är ett exempel på hur en del av Sveriges deklarativa säkerhetspolitik ligger i linje med UD-tjänstemäns tänkande.

Denna studie har funnit, att Sveriges säkerhetspolitiska relation/värdering av det nya Ryssland, som vid årsskiftet 1991/1992 uppstår, under de påföljande åren präglas av såväl en stor optimism med idealistiska inslag som av en stor försiktighet och en utpräglad realpolitik koncentrerad till Sveriges geografiska närområde. Som Wilhelm Agrell framhåller, bedöms den nya säkerhetspolitiska relationen till Ryssland vid denna period, av Sveriges politiska ledning, som i vissa hänseenden mer oroväckande än under kalla krigets slutskede. Inte minst faktumet att omfattande militära resurser dragits tillbaka till det ryska fastlandet, vilket i praktiken ökat volymen och koncentrationen i Sveriges närområde, bedöms vara en stor riskfaktor.¹⁵¹ Denna osäkerhet bidrar till att försvarsbeslut 1992 översiktligt blir en kontinuitet för svensk försvarspolitik, och att ett fortsatt omfattande totalförsvar prioriteras.¹⁵²

En osäkerhet avseende det nya Rysslands framtid kommer år 1992 att präglade UD-tjänstemännens bedömningar. Informant 2, som under denna period befattade sig med Ryssland, lyfter fram det kaos som i det nya Ryssland år 1992 råder som en komplicerande faktor när det kom till att bedöma/analysera vad som pågick i landet:

¹⁴⁹ Sveriges riksdag, *Riksdagens snabbprotokoll 1991/92:12*, 17 oktober 1991. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-19919212-torsdagen-den_gf0912/html/ (senast hämtad 2024-08-11).

¹⁵⁰ Sveriges riksdag, *Utrikesutskottets betänkande 1991/92*, URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/betankande/sakerhet-och-nedrustning_gf01uu19/html/ (senast hämtad 2024-08-11).

¹⁵¹ Agrell, *Det säkra landet?* s. 97–98.

¹⁵² Sveriges riksdag, *Totalförsvarets utveckling till och med budgetåret 1996/97 samt anslag för budgetåret 1992/93*. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/89C9BD64-C280-4CF2-ADB4-71A2CF772880> (senast hämtad 2024-08-11).

”Det värsta med Ryssland var – vem är det som bestämmer? Det var som Alice i Underlandet.”¹⁵³ Det fanns enligt informant 2 bland UD-tjänstemännen i Ryssland ingen koherent syn när det kom till att bedöma och värdera Rysslands framtid: ”Var diplomat hade sin syn eller teori baserat på sina kontakter”.¹⁵⁴

Kärnan i Sveriges säkerhetspolitiska relation till Ryssland präglas under början och mitten av 1990-talet av stödet till Baltikum och den allt mer etablerade diplomatiska tillika säkerhetspolitiska institution ESK/OSSE utvecklas till.

Informant 6, som vid denna period befattade sig med rustningskontroll och förtroendeskapande åtgärder inom ramen för ESK-samarbetet, minns hur det från svensk sida var känsligt att visa på hemliga vapen- och materiellager i samband med harmoniseringen relaterad till det omfattande nedrustningsavtalet *CFE-avtalet* mellan Natoländerna, Ryssland och övriga tidigare stater i Warszawapakten, vilket år 1992 trädde i kraft. Informant 6 minns hur detta gick stick i stäv med den allmänna bilden av Sverige. ”Många skulle nog säga att det fanns en traditionell misstänksamhet. Det fanns ett mycket starkt historiskt arv i svensk diplomati, som var på sin vakt mot allt som var ryskt.”¹⁵⁵ Detta exempel kan sägas indikera på att en spänning mellan å ena sidan öppenhet och mellanstatligt samarbete i idealistisk anda och å andra sidan realistiska grundinstinkter från det kalla kriget under denna period alltså tycks prägla svensk säkerhetspolitisk diplomati visavi Ryssland.

Informant 1 beskriver tiden för Sovjetunionens fall och de inledande åren av 1990-talet som ett paradigmskifte för svensk diplomati visavi sitt grannland, inte minst i frågan om Baltikums framtid: ”Något som var nytt 1989 var att vi gick från att vara observatörer till att bli aktörer.”¹⁵⁶ Svensk diplomati övergick i detta skede enligt informant 1 från att huvudsakligen innebära en passiv linje visavi Sovjetunionen till ett mer aktivt tillvägagångssätt avseende framtiden i Sveriges närområde, inom ramen för vilket Sverige självt började forma säkerhetspolitiken i sitt närområde.¹⁵⁷ Detta citat symboliserar väl hur Sverige som stat gentemot det nya Ryssland under 1990-talet kommer att lämna en tidigare försiktig, passiv säkerhetspolitik/diplomati och istället indirekt i förhållande till det nya Ryssland intar en mer aktiv, realistisk säkerhetspolitik. Detta skifte kommer att redogöras för i den fortsatta undersökningen.

¹⁵³ Informant 2, intervju.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Informant 6, intervju.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Informant 1, intervju.

År 1992 inleder Sverige en omfattande diplomatisk ansträngning för att stödja Baltikum till att bygga upp fungerande, självständiga demokratiska stater. I Sveriges utrikesdeklaration den 26 februari 1992 understryker utrikesminister af Ugglas bland annat att Sverige känner ett särskilt ansvar för de baltiska staterna. Tyngdpunkten för det svenska stödet kommer enligt af Ugglas att läggas på kunskapsöverföring, bland annat avseende återupprättandet av demokratier och rättsstater i Baltikum. af Ugglas understryker i samma deklaration det anmärkningsvärda i att det, i det nya Europa som uppstått, fortfarande finns omfattande ryska militära styrkor kvar i Baltikum. Utrikesministern betonar att frågan om det ryska återdragandet måste lösas genom avtal mellan baltstaterna och Ryssland.¹⁵⁸ Statsminister Bildt lyfter i ett linjetal i Sveriges riksdag den 2 april 1992 bland annat fram vilket centralt fokus i Sveriges utrikespolitik som Baltikum intagit. Bildt refererar bland annat till att Sverige som första land slutit frihandelsavtal med baltstaterna. Statsministern adresserar även frågan om de ryska trupper och militärobject vilka finns kvar i Baltikum. Bildt delger Sveriges uppskattning om att det rör cirka 100 000 soldater, och understryker det ohållbara i att för närvarande inget avtal om när tillbakadragandet ska ske är slutet.¹⁵⁹

Inom ramen för denna ansträngning går det att se hur tankearbete och underlag från UD-tjänstemän blir en viktig del av den säkerhetspolitiska linje som börjar föras. Ett viktigt exempel kan ses i hur det så kallade *suveränitetsstödet* till Baltikum utformas år 1992, vilket Fredén beskriver i *Återkomster*. I samverkan mellan statsrådsberedningens säkerhetspolitiska analysgrupp och UD utformas ett bistånd till Baltikum, vilket riktar in sig på att bidra med kunskapsöverföring avseende baltstaternas inre säkerhets basala funktioner, såsom gränsbevakning och räddningstjänst. Det som initialt internt, ursprungligen i en PM från Fredén själv, kallas *säkerhetspolitiskt bistånd* döps efter förslag av kabinettssekreterare Lars-Åke Nilsson om till det strategiska, mindre potentiellt provokativt klingande, namnet *suveränitetsstödet*.¹⁶⁰ Detta stöd, och även namnet på stödet, kan ses som ett exempel på när bistånd med idealistiska drag förenas med Sveriges realpolitiska intressen – i Sveriges indirekta säkerhetspolitik visavi Ryssland.

¹⁵⁸ Sveriges riksdag, *Riksdagens snabbprotokoll 1991/92:70*, 26 februari 1992. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-19919270-onsdagen-den_gf0970/html/ (senast hämtad 2024-08-09).

¹⁵⁹ Sveriges riksdag, *Riksdagens snabbprotokoll 1991/92:90*, 2 april 1992. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-19919290-torsdagen-den_gf0990/html/ (senast hämtad 2024-08-09).

¹⁶⁰ Fredén, *Återkomster*, s. 32–33.

Ett vidare exempel på hur Sveriges förda säkerhetspolitik visavi Baltikum och Ryssland ligger i linje med tänkandet av kategorin Rysslandspecialiserade UD-tjänstemän kan ses i samband med Sveriges ordförandeskap för ESK år 1993. Det var UD-tjänstemannen Tomas Bertelman som hösten 1992 föreslog att ESK skulle upprätta en närvaro, en s.k. mission, i Estland. Syftet skulle vara att informera sig om läget i landet, inte minst vad gällde den ryskspråkiga befolkningens ställning. Sommaren 1993 blev frågan om en liknande mission i Lettland aktuell. Informant 5 kommenterar: ”Letterna var inte förtjusta när vi tog upp saken med dem. Men vi tryckte på att ESK:s närvaro skulle ge ester och letter ett skydd mot ofta osaklig kritik mot dem för deras politik gentemot den ryskspråkiga befolkningen.”¹⁶¹ Detta är ett exempel på hur Sveriges förda pragmatiska realpolitik visavi Baltikum och Ryssland ligger i linje med UD-tjänstemäns tänkande och bedömningar. Inom ramen för denna Sveriges faktiska säkerhetspolitik sätts stabilitet före eventuella moraliska argument avseende i detta fall Lettlands ovilja att prioritera en del av dess befolkning som symboliserar Sovjetunionens förtryck.¹⁶²

Konflikten mellan å ena sidan en officiellt deklarerad, idealistisk önskan och välkomnande av demokrati i Ryssland och å andra sidan Sveriges säkerhetspolitiska behov av stabilitet, blir synlig i samband med utvecklingen i det nya Ryssland. En händelse där Sverige inte reagerar skarpt visavi Ryssland kan ses i när Boris Jeltsin i oktober 1993 låter beskjuta det ryska parlamentet, för att slå ned ett uppror.¹⁶³ Det följer i praktiken inget fördömande från Sveriges regering. Informant 4, som under denna period arbetade inom utrikesförvaltningen och befattade sig med relationen till Ryssland, minns att Sverige i samband med detta skede var fokuserat på Jeltsins problem med att bli kvar vid makten:

Känslan var att Zjirinovskij och kommunisterna kunde hota Jeltsin. Vi delade nog USA:s oro för att Jeltsin skulle tas bort. Det var nog därför man inte kved så högt när Jeltsin hösten 1993 satte in stridsvagnar mot högsta sovjet. Att Sverige inte kritiserade denna situation säger något om hur västtillvända Sverige var.¹⁶⁴

¹⁶¹ Informant 5, intervju.

¹⁶² Fredén, *Återkomst*, s. 126–127.

¹⁶³ Berner, *Härskarna i Kreml*, s. 342–345.

¹⁶⁴ Informant 4, intervju den 11 mars 2024.

Det svenska ickeagerandet illustrerar, att Sveriges realpolitiska behov under denna period, när det kommer till kritan, är överordnat eventuella moraliska/idealistiska principer om demokrati och ickeanvändande av militärt våld.

Ett säkerhetspolitiskt uttalande som kan sägas symbolisera hur centralt Baltikum kommer att bli i Sveriges officiella säkerhetspolitik är att statsminister Carl Bildt den 17 november 1993, i sitt anförande ”Sverige och de baltiska länderna” vid Utrikespolitiska institutet, deklarerar att han har ”svårt att se neutraliteten som ett sannolikt val för Sverige i de konfliktfall i vårt närområde som vi i dag kan föreställa oss.”¹⁶⁵

Under år 1994–1995 avvecklar Ryssland sina sista militärobject i Estland och Lettland och drar tillbaka sina kvarvarande trupper ur Baltikum, efter omfattande svenska diplomatiska ansträngningar, innefattande medlande mellan Washington och Moskva.¹⁶⁶ Vikten av Sveriges diplomatiska insats i förhandlingarna kan symboliseras av att Estlands utrikesminister Jüri Luik, som Fredén framhåller, i augusti 1994 beskriver Sveriges del i processen som ”helt avgörande”.¹⁶⁷ Detta skede innebär, som Krister Wahlbäck framhäver, en dramatisk förbättring för Sveriges strategiska läge i Östersjöområdet.¹⁶⁸ Det går ur ett realistiskt perspektiv att betrakta Sveriges diplomatiska insats under åren 1992–1994 som ett tydligt exempel på hur Sverige som stat, genom god diplomati i det nya manöverutrymme som uppstått i Sveriges närområde, dramatiskt lyckas öka sin säkerhet – och därmed sin nationella makt – i förhållande till ett mäktigare grannland i Ryssland.

En stämning som tycks prägla UD-tjänstemäns tänkande relaterat till Ryssland under mitten av 1990-talet, är en övergripande optimism avseende tilltron till förhandlingar som verktyg. En indikator på detta kan ses i följande beskrivning av informant 6: ”Jag tror man kan säga att det fanns en tro på att diplomati som verktyg fungerade i relationen till Ryssland, inte minst förtroendeskapande åtgärder.”¹⁶⁹ Ett vidare exempel kan ses i denna kommentar av informant 4: ”En tid i Europa trodde vi på preventivdiplomati. Det fanns en optimism inom utrikesförvaltningen om att man

¹⁶⁵ Sveriges riksdag, *Konstitutionsutskottets betänkande 1993/94:KU30 Granskning av statsrådets tjänsteutövning och regeringsärendenas handläggning*, URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/betankande/betankande/granskning-av-statsradens-tjansteutovning-och_gh01ku30/html/ (senast hämtad 2024-08-19).

¹⁶⁶ Fredén, *Återkomster*, s. 387–393.

¹⁶⁷ *Ibid.*, s. 393.

¹⁶⁸ Wahlbäck, s. 455–456.

¹⁶⁹ Informant 6, intervju.

med diplomati kunde lösa konflikter. Denna tro började försvinna i en gradvis process där kriget på Balkan var början.”¹⁷⁰

I kölvattnet av Sveriges EU-medlemskap år 1995 är en tidig deklarativ säkerhetspolitisk handling av Sverige att i utrikesdeklarationen den 22 februari ställa sig bakom framtida medlemskap för baltländerna.¹⁷¹ Denna Baltikumpolitik går att se som en fortsättning på den idealistiska linjen visavi Baltikum tillika den realistiska linjen indirekt visavi Ryssland, mot bakgrund av att EU är en union byggd på demokratiska principer och även innefattar ambitioner om en gemensam säkerhetspolitik. I samma regeringsdeklaration fördömer även utrikesminister Hjelm-Wallén Rysslands militära uppträdande i Tjetjenien som ”oacceptabelt”.¹⁷²

Avseende det första Tjetjenienkriget (1994–1996) beskriver Sveriges ambassadör i Moskva Sven Hirdman i en depesch till Sveriges utrikesminister den 27 februari år 1995, att kriget är ett allvarligt bakslag på Rysslands väg mot ett anständigt samhälle. Hirdman lyfter fram augustikuppen 1991 och oktoberhändelserna 1993 som två tidigare allvarliga bakslag. Hirdman gör bedömningen, att bakslag även i framtiden lär ske, men framhåller vikten för såväl Rysslands som för Sveriges skull av att fortsätta ansträngningarna att stödja Rysslands omvandling.¹⁷³

Informant 5 minns att det under denna period inom UD och hos den politiska ledningen på ett övergripande plan fanns en stark förhoppning om att Ryssland skulle utvecklas till en demokrati. Informant 5 har emellertid inte intrycket av att UD enbart signalerade optimism om Ryssland, och lyfter fram Tjetjenienkriget och Rysslands problem med mänskliga rättigheter som problem ur UD-tjänstemännens synvinkel, under denna tid.¹⁷⁴

Försvarsbeslut 1996 innebär de första omfattande nedskärningarna i Sveriges försvarsmakt. Beslutet motiveras av Sveriges regering mot bakgrund av den övergripande radikalt förbättrade säkerhetspolitiska situationen i Europa. Regeringen lyfter fram att såväl Nato som Ryssland nedrustar, och att försvarsbeslutet baseras på

¹⁷⁰ Informant 4, intervju.

¹⁷¹ Sveriges riksdag, *Riksdagens snabbprotokoll 1994/95:64*, 22 februari 2024. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-19949564-onsdagen-den_gi0964/html/ (senast hämtad 2024-08-07).

¹⁷² *Ibid.*, s. 4.

¹⁷³ Hirdman, s. 27–28.

¹⁷⁴ Informant 5, intervju.

en realpolitisk bedömning.¹⁷⁵ Informant 5 minns diskussioner mellan representanter för UD och Försvarsdepartementet under senare delen av 1990-talet, där frågor om framtida nedskärningar av försvarsanslagen adresserades. Att utvecklingen gick åt rätt håll, men att man inte kunde veta vad som skulle hända på sikt, var en formulering/uppfattning som återkom.¹⁷⁶ Att Sverige med försvarsbeslut 1996 inleder en nedrustning innebär per definition ett ökat idealistiskt drag i Sveriges säkerhetspolitik. Något som väsentligt kan sägas minska graden av idealism i helheten som är Sveriges säkerhetspolitik gentemot Ryssland, kan emellertid ses i det omfattande militära stöd till Baltikum, innefattande donerande av svensk materiell, vilket Sverige inleder samma år.¹⁷⁷ Denna uppsats delar som tidigare nämnt Staffan Carlssons mening, att den Baltikumpolitik som förs efter regeringsskiftet år 1994 innebär en övergripande kontinuitet avseende ett omfattande stöd till de tre grannländerna.¹⁷⁸ Det faktum att Sveriges socialdemokratiska regeringar under denna period och slutet av 1990-talet, som Krister Wahlbäck framhåller, lägger mindre fokus i sin officiellt hållna säkerhetspolitik på Baltikumstödet än den tidigare borgerliga regeringen gör, kan sägas innebära en i vissa hänseenden än mer utpräglad realpolitisk linje.¹⁷⁹

En vidare detalj som visar på en tydlig realpolitisk linje från Sverige under 1990-talets andra hälft, indirekt visavi Ryssland, är att Sverige under en period ger militärt bistånd till Polen. Stödet ges från mitten av 1990-talet till tiden för Polens Natomedlemskap 1999. Denna politik får i praktiken inget fokus i Sveriges deklarativa säkerhetspolitik och källaget om detta stöd är alltjämt, år 2024, mycket knappt. I boken *Försvarsmaktens stöd till de baltiska staterna 1996–2006*, som publicerades år 2018, uppges i en passage att Sverige ”bistod de baltiska länderna (och Polen) i upprättandet av en långsiktig planering av respektive totalförsvar med utgångspunkt i principer om demokratisk kontroll och folklig förankring.”¹⁸⁰

Under slutet av 1990-talet uppstår en skiljelinje inom utrikesförvaltningen

¹⁷⁵ Sveriges riksdag, *Totalförsvar i förnyelse: Proposition 1995/96:12*, 4 oktober 1995. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/proposition/totalforsvar-i-fornyelse_gj0312/html/ (senast hämtad 2024-08-07).

¹⁷⁶ Informant 5, intervju.

¹⁷⁷ Jan-Gunnar Isberg, ”Inledning och bakgrund”, i *Försvarsmaktens stöd till de baltiska staterna 1996–2006*, red. Jan-Gunnar Isberg (Stockholm: Svenskt militärhistoriskt biblioteks förlag, 2018), s. 9 & 12.

¹⁷⁸ Carlsson, ”Från neutralitetsoption till Nato-option? Svensk säkerhetspolitik 1994–98”, s. 8–9 & 23.

¹⁷⁹ Wahlbäck, s. 456–458.

¹⁸⁰ Ibid., s. 12.

avseende hur Sverige bör ställa sig till frågan om framtida Natomedlemskap för baltländerna, och huruvida baltiska medlemskap ligger i Sveriges säkerhetspolitiska intresse.¹⁸¹ Sveriges officiellt hållna linje blir, som Staffan Carlsson framhåller, att indirekt stödja ett baltiskt medlemskap genom att hävda varje lands rätt att välja sin egen säkerhetspolitiska väg.¹⁸² Exempel på den skiljelinje som råder inom utrikesförvaltningen, avseende synen på baltländernas eventuella Natomedlemskap, kan ses i argumentation från Sveriges beskickningschefer i Moskva respektive Riga år 2001. I en depesch till utrikesminister Anna Lindh daterad den 11 juni 2001 argumenterar ambassadör Sven Hirdman för att baltiska Natomedlemskap inte ligger i Sveriges säkerhetspolitiska intresse. Hirdman menar övergripande på, att baltiska Natomedlemskap riskerar provocera Ryssland till att öka sin militära närvaro i Sveriges närområde. Hirdman lyfter fram de ryskspråkiga minoriteterna i Baltikum som en potentiell riskfaktor i en hypotetisk framtida krissituation mellan Ryssland och ett Nato innefattande Baltikum. Hirdman avslutar sin depesch med att konstatera att:

(...) med tanke på att Sverige inte är och inte strävar efter att bli medlem av Nato, förefaller det mig klokast att vi inte uttalar oss i sakfrågan om baltiskt Natomedlemskap. Vi har våra egna intressen att bevaka, i vilka ingår en realistisk bedömning av Ryssland.¹⁸³

Detta föranleder Sveriges ambassadör i Riga, Tomas Bertelman, att skriva en motdepesch till utrikesministern daterad den 13 juni 2001, i vilken Bertelman argumenterar för att Sverige bör stödja ett baltiskt medlemskap i Nato. Bertelman lyfter bland annat fram, att ett baltiskt Natomedlemskap stabiliserar det säkerhetspolitiska läget i Sveriges geografiska närområde. Detta gäller bland annat i hänseendet, att ett baltiskt Natomedlemskap innebär att den gråzon som är de små, baltiska staternas territorier utanför alliansen försvinner. Bertelman argumenterar för, att en tydlig linje avseende var gränsen går för Ryssland väger tyngre än om Ryssland initialt blir missnöjt med att baltstaterna blir medlemsländer. Bertelman lyfter även fram att ett uteblivet medlemskap riskerar ha en destabiliserande effekt och som Bertelman uttrycker det ”sända signaler till Ryssland som väcker halvslumrande instinkter till liv”.¹⁸⁴ Något som vid en första anblick ger Bertelmans argumentation

¹⁸¹ Bertelman, *Från ett kallt krig till ett annat*, s. 25.

¹⁸² Carlsson, ”Från neutralitetsoption till Nato-option? Svensk säkerhetspolitik 1994–98”, s. 15.

¹⁸³ Hirdman, s. 160 & 163–164.

¹⁸⁴ Bertelman, *Från ett kallt krig till ett annat*, s. 265–268.

en mer idealistisk karaktär än Hirdmans är dels att Bertelman framhåller nödvändigheten av att tänkande om maktbalans mellan väst och Ryssland ej bör styra Sveriges agerande. Det går dels att se i att Bertelman argumenterar för att Natoutvidgningen är en del av det moderna Europa, vilken cementerar baltländernas västeuropeiska tillhörighet.¹⁸⁵ Denna uppsats menar emellertid på, att implikationerna av den delvis idealistiska linje som Bertelman förordar – nämligen ett baltiskt Natomedlemskap – i grunden ligger i Sveriges realpolitiska intresse. I synnerhet gäller detta med anledning av att, som Bertelman framhåller, den gråzon som är baltländernas territorier genom ett Natomedlemskap försvinner. Därmed är linjen *pro* ett baltiskt Natomedlemskap, vilken Sveriges regering i sin faktiska säkerhetspolitik under denna period väljer att verka för, att övergripande betrakta som realpolitisk.

Försvarsbeslut 2000 blir, som Wilhelm Agrell framhåller, en epokgörande händelse för svensk säkerhetspolitik, då landets omfattande invasionsförsvar börjar monteras ned.¹⁸⁶ Beslutet blir en klar glidning i idealistisk riktning för svensk säkerhetspolitik. Att Sverige i samband med försvarsbeslutet börjar donera en stor mängd av sin överskottsmateriel till Baltikum kan givetvis på kort sikt sägas något balansera upp i en realistisk riktning den helhet som är Sveriges säkerhetspolitik i relation till Ryssland.¹⁸⁷

Även om bedömningarna av Rysslands utveckling vid millennieskiftet inom utrikesförvaltningen förefaller övergripande optimistiska, tycks det andra Tjetjenienkriget (1999–2009) inge en tydlig oro bland de UD-tjänstemän som befattar sig med Ryssland. Informant 6, som vid denna tid arbetade vid ambassaden i Moskva, minns tillbaka: ”Groznyj betraktades som ett förfärligt övergrepp. Det var olustigt för oss alla. För civilbefolkningen, men även för oss på ambassaden. Groznyj fanns med i bakgrunden.”¹⁸⁸ I en depech till utrikesminister Anna Lindh från ambassaden i Moskva den 21 februari år 2000 med namnet *Putins Ryssland: en översikt*, adresserar ambassadör Sven Hirdman bland annat den ryska arméns brott mot mänskliga rättigheter kopplat till Tjetjenienkriget. Hirdman lyfter fram att ”likgiltigheten för enskilda människoliv förblir stor liksom den gamla sovjetiska ovanan att blåneka så fort några obehagliga uppgifter dyker upp.”¹⁸⁹

¹⁸⁵ Ibid., 263–264.

¹⁸⁶ Agrell, *Det säkra landet?* s. 197–198.

¹⁸⁷ Isberg, ”Inledning och bakgrund”, s. 9–10.

¹⁸⁸ Informant 6, intervju.

¹⁸⁹ Hirdman, s. 130–131.

Informant 1, som vid denna period arbetade vid UD, framhåller att även om de två Tjetjenienkrigen i Ryssland fanns med i bakgrunden som oroväckande tecken, präglades synen på Ryssland under inledningen av det nya milleniet av en övergripande optimism. Det svenska EU-medlemskapet medförde en ny dimension till relationen till Ryssland, inte minst under Sveriges ordförandeskap under år 2001. ”Vi fortsatte att satsa det vi kunde göra på samarbete, samarbete mellan EU och Ryssland.”¹⁹⁰ Samtidigt rådde enligt informant 1 inom UD en klarsyn i frågan om Rysslands eventuella framtid inom EU:s gemenskap: ”Pratet om att Ryssland en dag skulle bli medlem i EU såg vi inte som realistiskt, mest som signaler.”¹⁹¹

Mot bakgrund av dessa exempel kan konstateras, att underlag från Rysslandspecialiserade UD-tjänstemän, vilket inte entydigt indikerar på att Ryssland utvecklas i en demokratisk riktning, föreligger under den period försvarsbeslut 2000 drivs igenom.

Sammanfattningsvis går det gällande perioden 1992–2001 att se en kontinuerlig spänning inom svensk säkerhetspolitik och diplomati mellan optimism och osäkerhet avseende den säkerhetspolitiska utvecklingen i det nya Ryssland. Detta gäller särskilt de inledande åren, där Sverige i sitt faktiska säkerhetspolitiska agerande visavi Ryssland sätter stabilitet före eventuella idealistiska principer. Försvarsbeslut 1992 innebär en realpolitisk kontinuitet i Sveriges försvarspolitik. Suveränitetsstödet till Baltikum, som inleds 1992, förenar idealism med Sveriges realpolitiska intressen. Det militära stöd vid mitten av 1990-talet som Sverige börjar rikta till Baltikum, tillsammans med faktumet att Sverige under en period även ger militärt stöd till Polen, är faktorer som i en realistisk riktning väsentligt balanserar upp den idealistiska helhet som nedskärningarna i och med försvarsbeslut 1996 innebär. Försvarsbeslut 2000, inom ramen för vilket Sveriges invasionsförsvar börjar monteras ned, fattas under samma period som en tydlig oro över Rysslands agerande visavi Tjetjenien uttrycks av Rysslandsspecialiserade UD-tjänstemän.

¹⁹⁰ Informant 1, intervju.

¹⁹¹ Ibid.

Del 3 Resultat och förslag på vidare forskning

Genom dessa två frågeställningar och med hjälp av de IR-teoretiska tankeskolorna idealism och realism har denna studie med ny empiri och på ett innovativt sätt undersökt Sveriges säkerhetspolitik gentemot Sovjetunionen/Ryssland 1980–2001:

Hur utvecklades Sveriges säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen/Ryssland under perioden?

I vilken utsträckning låg den av Sveriges politiker förda säkerhetspolitiken i linje med de undersökta diplomaternas säkerhetspolitiska bedömningar och värderingar avseende Sovjetunionen/Ryssland?

Studiens huvudfokus i undersökningen av Sveriges förda säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen/Ryssland har varit på spänningar mellan idealism och realism och, inom ramen för detta, tänkandet av Rysslands specialiserade diplomater. En viktig del av uppsatsens övergripande resultat är slutsatsen, att Sveriges säkerhetspolitiska hållning gentemot Sovjetunionen/Ryssland under studiens undersökta period – från 1980 fram till tiden för försvarsbeslut 2000 vid millennieskiftet – övergripande är realpolitisk. Detta innefattar översiktligt försvarsbesluten 1982, 1987 och 1992, vilka innebär en realistisk kontinuitet i svensk försvarspolitik. Det innefattar också det faktum att Sverige, i samband med försvarsbeslut 1996, dels fattar beslutet att inleda en begränsad nedrustning inom ramen för det dramatiskt förbättrade geostrategiska läget i sitt närområde, dels i samband med försvarsbeslutet börjar donera en omfattande mängd överskottsmateriel till sina baltiska grannländer. Till skillnad från Sveriges generellt försiktiga, passiva säkerhetspolitik/diplomati visavi Sovjetunionen under 1980-talet och kalla krigets slutskede intar Sverige under 1990-talet, indirekt i relation till det nya Ryssland, en mer aktiv säkerhetspolitik. I och med det omfattande säkerhetspolitiska stödet till Baltikum, och även det militära stödet till Polen, blir Sverige som stat en viktig regional säkerhetspolitisk tillika diplomatisk spelare.

Sveriges säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen/Ryssland rymmer under den undersökta perioden ibland betydande idealistiska inslag, vilka generellt kan sägas förekomma inom ramen för Sveriges realpolitiska intressen. Detta mönster kan exempelvis ses under början av 1980-talet då Sverige, i egenskap av att självt vara en neutral stat angränsande till Sovjetunionen, på folkrättslig grund löpande kritiserar Sovjetunionen för dess invasion av det neutrala Afghanistan. Således skiljer sig

uppsatsen från Robert Dalsjös forskningsresultat avseende Sveriges borgerliga regerings deklarativa säkerhetspolitik under början av 1980-talet, gällande bilden av kritiken av Afghanistaninvasionen som en fortsättning på den *aktiva utrikespolitiken*. Kritiken bör snarare huvudsakligen ses inom ramen för Sveriges egna realpolitiska intressen. Uppsatsens resultat kan särskilt sägas styrkas i ljuset av att politiken ligger i linje med den undersökta löpande diplomatrapporering som Sveriges ledning under början av 1980-talet har att tillgå, ett underlag som indikerar att Sverige har utrymme för viss kritik mot Sovjetunionen utan att den säkerhetspolitiska relationen tar betydande skada.

Ett liknande mönster, avseende idealism inom ramen för Sveriges realpolitiska intressen, kan även ses i slutet av 1980-talet i frågan om Baltikums framtid. Här väljer Sverige, fortsatt i egenskap av ett litet angränsande land till Sovjetunionen, att inte erkänna Baltikum mot Sovjetunionens vilja, och lyfter fram folkrättsliga principer som hinder innefattande det faktum att Sverige 1940 erkänt Baltikum som en del av Sovjetunionen.

Under 1990-talet kan detta mönster särskilt ses i det idealistiska säkerhetspolitiska suveränitetsstöd Sverige riktar mot Baltikum med start 1992, innefattande stöd med att bygga upp demokratiska institutioner, och efterhand även som ovan nämnt militärt stöd. Denna idealistiska säkerhetspolitik visavi Baltikum kan i ett större perspektiv sägas indirekt innebära en tydlig realpolitisk linje visavi Ryssland.

En vidare viktig del i undersökningens resultat, avseende hur Sveriges säkerhetspolitik under perioden utvecklades, är att uppsatsen bekräftar mönstret i Aryo Makkos tidigare nämnda forskningsresultat om perioden 1969–1975, i hänseendet att Sveriges faktiska säkerhetspolitik också under uppsatsens valda period generellt är mer realistisk än den officiellt deklarerade politiken.

Under början av 1980-talet deklarerar Sveriges politiska ledning allmänna idealistiska principer inom ramen för vilka Sverige som demokrati har en skyldighet gentemot andra länder att främja de värden som Sveriges eget styrelseskick bygger på. Det sker dock ingen övergripande systemkritik mot Sovjetunionen under denna period.

Sveriges officiellt deklarerade stöd för kärnvapenfria zoner är ett tydligt idealistiskt inslag i Sveriges officiellt hållna politik under 1980-talet, vilket Sverige i sin faktiska säkerhetspolitik, som svar på Gorbatsjovs *Nordenutspel* år 1987, ej verkar för. Här indikerar UD-rapporering på, att en realistisk samsyn – åtminstone i slutet av

1987 och början av 1988 – tycks råda inom utrikesförvaltningen avseende en ovilja att rubba på maktbalansen i Östersjöområdet. Uppsatsen sluter sig med det sagt emellertid översiktligt till Dalsjös bild av att Sveriges officiella ställningstagande för en kärnvapenfri zon utgör ett viktigt idealistiskt inslag i den officiellt hållna säkerhetspolitiken under 1980-talet.

Under 1990-talet kan detta generella mönster bland annat ses i att Sverige officiellt förespråkar demokrati i sitt närområde, men avseende utvecklingen i Ryssland sätter stabilitet före idealistiska principer när det kommer till kritan och förblir tyst när president Jeltsin 1993 låter beskjuta det ryska parlamentet.

Något som vidare bekräftar mönstret i Makkos resultat, avseende en mer realistisk helhet i Sveriges faktiska säkerhetspolitik visavi Ryssland än i den deklarerade säkerhetspolitiken, kan ses indirekt i det militära stödet till Polen under 1990-talets andra hälft, vilket inte ges något utrymme i Sveriges officiellt hållna säkerhetspolitik.

Uppsatsen har vidare, avseende förhållandet mellan Rysslands specialiserade diplomaters värderande/bedömningar och den av Sveriges politiker förda säkerhetspolitiken, visat på att frågan om erkännandet av Baltikum i slutet av kalla kriget under en period är en punkt där Sveriges förda realpolitiska linje inte ligger i linje med underlag från ett antal mer idealistiska UD-tjänstemän, vilka förespråkar ett svenskt erkännande. Uppsatsen har också visat på, att Sveriges säkerhetspolitiska linje vid tiden för millennieskiftet – att indirekt stödja ett baltiskt Natomedlemskap och att förse grannländerna med omfattande materiellt stöd – kan ses i ljuset av att två olika linjer bland UD-tjänstemännen uppstår i frågan: en för och en emot ett baltiskt Natomedlemskap. Uppsatsen har gjort gällande, att Sveriges förda säkerhetspolitik i frågan i grunden innebär en realpolitisk linje, i synnerhet då konsekvensen av baltiska Natomedlemskap, som Bertelman i sin rapportering framhåller, blir en tydlig territoriell röd linje för Moskva.

Med detta resultat och dessa slutsatser har studien bland annat bidragit till historieforskningen med ett helhetsgrepp på dynamiken mellan idealism-realism i svensk säkerhetspolitik i förhållande till Sovjetunionen/Ryssland 1980–2001, särskilt avseende det fram till denna studie relativt utforskade området 1990-talet.

Förslag på vidare forskning:

Medan denna studie, i undersökningen av Sveriges förda säkerhetspolitik visavi Sovjetunionen/Ryssland, har lagt huvudfokus på spänningar mellan idealism och

realism och diplomaters tänkande, skulle vidare forskning på detta tema kunna ha ett större fokus på den roll i svensk säkerhetspolitik som motsvarande diplomater har spelat. Det går att genomföra annorlunda studier med motsvarande empiriskt material som denna uppsats har analyserat och sannolikt nå mer historisk kunskap om Sveriges säkerhetspolitik gentemot Sovjetunionen/Ryssland 1980–2001.

När arkiven i framtiden öppnas för historieforskningen, och omfattande UD-rapportering från 1980-talet blir tillgänglig, kommer en möjlig intressant forskningsfråga att besvara vara hur motsvarande kategori undersökta UD-tjänstemän under början och mitten av 1980-talet egentligen bedömde Sveriges officiellt hållna linje för en kärnvapenfri zon i Norden. Detta skulle kunna ge starka indikationer på, eller kanske besvara, om denna idealistiska officiella linje när det kom till kritan endast var något Sverige officiellt sade, utan att egentligen avse att det skulle bli verklighet. En annan fråga att undersöka i just UD-rapportering skulle kunna vara huruvida Sveriges neutralitetspolitikens grunder, exempelvis innefattande hemliga västliga försvarsförbindelser, överhuvudtaget berördes av svenska Rysslandspecialiserade diplomater under den undersökta perioden. Kände överhuvudtaget någon/några av dessa UD-tjänstemän till att hemliga västliga försvarsförbindelser förelåg åtminstone 1960-talet ut? Givet att Holmströms forskningsresultat om att hemliga västliga försvarsförbindelser förelåg kalla kriget ut stämmer – vad kände egentligen kategorin Rysslandspecialiserade UD-tjänstemän till om dessa?

Medan Sveriges omfattande säkerhetspolitiska stöd till Baltikum under 1990-talet idag är relativt väl utforskat mycket tack vare Lars Peter Fredéns forskning i *Återkomster*, vilken sträcker sig fram till mitten av 1990-talet, och boken *Försvarsmaktens stöd till de baltiska staterna 1996–2006*, finns det anmärkningsvärt litet offentligt material och forskning som behandlar Sveriges säkerhetspolitiska stöd till Polen från mitten av 1990-talet tills landet blir Natomedlem år 1999. Detta är en viktig del av Sveriges samtida säkerhetspolitiska historia, tillika ett betydande realpolitiskt inslag visavi Ryssland indirekt, som borde utforskas närmare.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt källmaterial

Regeringskansliets arkiv

UD HP 1 Er ”Politik: Allmänt Sovjetunionen”

UD HP 1 Eö ”Politik: Allmänt. Östersjöländerna gemensamt”

Offentligt tryck

SOU 1994:11. *Om kriget kommit: förberedelser för mottagandet av militärt bistånd 1949–1969: betänkande av Neutralitetspolitikkommisionen.*

SOU 2003:18. *Ett diplomatiskt misslyckande: Fallet Raoul Wallenberg och den svenska utrikesledningen.*

SOU 2002:108. *Fred och säkerhet: Svensk säkerhetspolitik 1969–1989: Slutbetänkande av den säkerhetspolitiska utredningen.*

Litteratur

Agrell, Wilhelm. *Det säkra landet? Från ett kallt krig till ett annat*, Malmö: Gleerups, 2016.

Agrell, Wilhelm. *Fred och fruktan: Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918–2000*. Lund: Historiska Media, 2000.

Ahlander, Dag Sebastian. *Spelet om Baltikum*. Stockholm: Nordstedts Förlag AB, 1992.

Andrén, Nils. *Säkerhetspolitik: Analyser och tillämpningar*. Stockholm: Norstedts Juridik, 1997.

Artéus, Gunnar, Zetterberg, Kent (red.), *Realism eller illusion*, FoKK-projektet, Stockholm 2016.

Berner, Örjan. *Härskarna i Kreml: från Gorbatjov till Putin*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2014.

Bertelman, Tomas. *Från ett kallt krig till ett annat: Stockholm, Leningrad och Moskva 1983–2012*. Stockholm: Medströms Bokförlag, 2019.

Bertelman, Tomas, ”Inga större överraskningar” – termitstackssyndromet och rapporterandets villkor”, i *Säkerhetspolitik och historia: Essäer om stormaktspolitik och Norden under sjuttio år*, red. Mats Bergquist & Alf W. Johansson (Lund: Hjalmarson och Högberg, 2007), s. 68–92.

Bertelman, Tomas, ”World politics: att ändra en doktrin”, i *Över vida fält: Studier i utrikespolitik, diplomati och historia*, red. Erik Pierre & Alf W. Johansson (Lund: Sekel Bokförlag, 2008), s. 67–82.

Bjereld, Ulf, Johansson, Alf W. & Molin, Karl. *Sveriges säkerhet och världens fred. Svensk utrikespolitik under kalla kriget*, 2. upplagan, Stockholm: Santérus förlag, 2022.

Carlsson, Staffan, ”Slutspelet i Östersjöförhandlingarna med Sovjetunionen”, i *Över vida fält: Studier i utrikespolitik, diplomati och historia*, red. Erik Pierre & Alf W. Johansson (Lund: Sekel Bokförlag, 2008), s. 97–110.

Carlsson, Staffan, ”Neutralitetsoption till Nato-option? Svensk säkerhetspolitik 1994–98” *Kungliga Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift* Nr. 3 (2018), s. 7–27.

Dalsjö, Robert. *Life-Line Lost: The Rise and Fall of 'Neutral' Sweden's Secret Reserve Option of Wartime Helt from the West*, Stockholm: Santérus förlag, 2006.

Fredén, Lars Peter. *Förvandlingar: Baltikumets frigörelse och svensk diplomati 1989–1991*. Stockholm: Atlantis, 2004.

Fredén, Lars Peter. *Återkomster: Svensk säkerhetspolitik och de baltiska ländernas första år i självständighet 1991–1994*. Stockholm: Atlantis, 2006.

Guzzini, Stefano. *Realism in International Relations and International Political Economy: The continuing story of a death foretold*, London: Routledge, 1998.

Hall, Martin. ”Liberalism” i *Internationella relationer*, red. Jakob Gustavsson & Jonas Tallberg, 2. (Upplaga, Lund: Studentlitteratur, 2009), s. 83–100.

Hall, Martin. ”Realism” i *Internationella relationer*, red. Jakob Gustavsson & Jonas Tallberg, (2. Upplaga, Lund: Studentlitteratur, 2009), s. 65–82.

Hirdman, Sven. *De hemliga dokumenten från Moskva*. Stockholm: Hans Blix centrum vid Stockholms universitet, 2023.

Hollis, Martin & Smith, Steven Murray. *Explaining and Understanding International Relations*. Oxford: Clarendon, 1990.

Holmström, Mikael. *Den dolda alliansen: Sveriges hemliga NATO-förbindelser*. Stockholm: Atlantis, 2015.

Hugemark, Bo (red.), *Försvaret och kalla kriget: krigsavhållande försvar*, Stockholm: Medströms bokförlag, 2024.

Isberg, Jan-Gunnar. ”Inledning och bakgrund”, i *Försvarmaktens stöd till de baltiska staterna 1996–2006*, red. Jan-Gunnar Isberg (Stockholm: Svenskt militärhistoriskt biblioteks förlag, 2018), s. 9–16.

Isberg, Jan-Gunnar (red.), *Försvarmaktens stöd till de baltiska staterna 1996–2006*, (Stockholm: Svenskt militärhistoriskt biblioteks förlag, 2018).

Kronvall, Olof & Petersson, Magnus. *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945–1991*, 3. upplagan, Stockholm: Santérus bokförlag, 2024.

Lindgren, Patric. *Småstat i brytningstid: Sveriges säkerhetspolitiska orientering efter tre världskonflikter under 1900-talet*, doktorsavhandling, Växjö: Linneaus University Press, 2019.

Makko, Aryo. *Ambassadors of Realpolitik: Sweden, the CSCE and the Cold War*, New York: Berghahn books, 2016.

Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 7. upplaga, New York: McGraw-Hill, 2006.

Petersson, Magnus. ”Svensk-sovjetiska säkerhetspolitiska relationer 1945–1960” i *Att skåda Sovjetunionen i vitögat*, red. Kent Zetterberg, FoKK-projektet, publikation nr 2 (Stockholm, Försvarshögskolan 2004), s 17–60.

Skott, Staffan. ”De mest lämpade” *Axess* nr 7 (2013), s. 13–14.

Utrikesdepartementet. *Ett imperium imploderar*. Stockholm: Utrikesdepartementet, 2011.

Wahlbäck, Krister. *Fred och säkerhet i tider av förändring: Essäer om utrikes- och säkerhetspolitik*. Stockholm: Utrikesdepartementet och Santérus Förlag, 2014.

Wilson, Peter. *The International Theory of Leonard Woolf: A Study in Twentieth-Century Idealism*. New York: Palgrave MacMillan, 2003.

Wilson, Peter. "Idealism in international relations" i *Encyclopedia of Power*, red. Keith Dowding (Kalifornien: Sage Publications, Thousand Oaks, 2011), s. 332–333.

Zetterberg, Kent. "Neutralitet och västsamarbete: säkerhetspolitiken", i *Försvaret och kalla kriget: krigsavhållande försvar*, red. Bo Hugemark, FoKK-projektet publikation nr 57 (Stockholm: Medströms bokförlag, 2024), s. 31–44.

Zetterberg, Kent. "Sverige på världsarenan – Några linjer i Östen Undéns syn på det internationella systemet, Sovjetunionen och den internationella politiken 1919–1965 och vägen mot den aktiva utrikespolitiken" i *Att skåda Sovjetunionen i vitögat*, red. Kent Zetterberg, FoKK-projektet publikation nr 2 (Stockholm, Försvarshögskolan 2004), s. 61–118.

Zetterberg, Kent. "Säkerhetspolitikens realism: nya aspekter", i *Realism eller illusion: Svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget*, red. Gunnar Artéus & Kent Zetterberg, FoKK-projektet publikation nr 50 (Karlskrona: Printfabriken, 2016), s. 127–152.

Åselius, Gunnar. *Vietnamkriget och de svenska diplomaterna*. Stockholm: Dialogos Förlag, 2019.

Åström, Sverker. *Ögonblick: Från ett halvsekel i UD-tjänst*, Stockholm: Bonnier Alba AB, 1992.

Östberg, Kjell & Andersson, Jenny. *Sveriges historia 1965–2012*, Stockholm: Nordstedts, 2013.

Elektroniska källor

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, *Olof Palmes kongresstal om utrikes- och säkerhetspolitik*, 17 september 1984, URL: https://olofpalme.arbark.se/wp-content/dokument/840917c_sap.pdf (senast hämtad 2024-08-05).

Nilsson, Torbjörn & Lundén, Thomas. *1989 med svenska ögon: vittnesseminarium 22 oktober 2009*, Stockholm: Södertörns högskola, 2009 URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:371644/FULLTEXT01.pdf> (senast hämtad 2024-08-19).

Nilsson, Torbjörn & Lundén, Thomas. *Sverige och Baltikums frigörelse Vittnesseminarium: två vittnesseminarier om storpolitik kring Östersjön 1989–1994*, Stockholm: Södertörns högskola, 2008, URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:15852/FULLTEXT01.pdf> (senast hämtad 2024-08-19).

Sveriges riksdag. *Konstitutionsutskottets betänkande 1993/94:KU30 Granskning av statsrådets tjänsteutövning och regeringsärendenas handläggning*, URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/betankande/granskning-av-statsradens-tjansteutovning-och_gh01ku30/html/ (senast hämtad 2024-08-19).

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1979/80:73*, 30 januari 1980, URL: <https://data.riksdagen.se/fil/5BA5B19E-79C7-47FF-8BD9-AC18E6B84C0D> (senast hämtad 2024-08-03).

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1979/80:100*, 12 mars 1980, URL: <https://data.riksdagen.se/fil/7C415995-5E31-4D29-8C9F-55E5168BAF5E> (senast hämtad 2024-08-03).

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1980/81:98*, 18 mars 1981, URL: <https://data.riksdagen.se/fil/B87D9901-D079-4136-BDA0-F99897238CBF> (senast hämtad 2024-08-03).

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1980/81:2*, 6 oktober 1981, URL: <https://data.riksdagen.se/fil/ADA55F19-668E-4B17-A732-F27646F5D95E> (senast hämtad 2024-08-04).

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1981/82:99*, 17 mars 1982, URL: <https://data.riksdagen.se/fil/AFF9A0F4-E7F6-4C8B-B856-06246A775BE3> (senast hämtad 2024-08-07).

Sveriges riksdag. *Säkerhets- och försvarspolitiken samt totalförsvarets fortsatta utveckling (prop. 1981/82:102)*, URL: <https://data.riksdagen.se/fil/B822141E-7DAF-400F-A6E3-4CEB81A17FFF> (senast hämtad 2024-08-07).

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1984/85:107*, 27 mars 1985, URL: <https://data.riksdagen.se/fil/A86660BD-DBC9-4B43-8041-4BF8BFFE14D6> (senast hämtad 2024-08-05).

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1985/86:99*, 19 mars 1986, URL: <https://data.riksdagen.se/fil/F89F6114-EFE5-413C-9E9E-39139509E3C8> (senast hämtad 2024-08-06).

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1986/87:2*, 7 oktober 1986, URL:
<https://data.riksdagen.se/fil/136AFD70-919B-44B4-8466-AEFFEE27AAB0/> (senast hämtad 2024-08-06).

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1986/87:89*, 19 mars 1987, URL:
<https://data.riksdagen.se/fil/F89F6114-EFE5-413C-9E9E-39139509E3C8> (senast hämtad 2024-08-07), s. 5.

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1986/87:134*, 2 juni 1987, URL:
<https://data.riksdagen.se/fil/DC9A6253-472D-4432-9B7B-19A3C2EC3191> (senast hämtad 2024-08-06).

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1987/88:2*, 6 oktober 1987, URL:
<https://data.riksdagen.se/fil/8D2F6FA9-B491-4B50-B7D2-FCE031E49AAD> (senast hämtad 2024-08-06).

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1987/88:85*, 16 mars 1988, URL:
<https://data.riksdagen.se/fil/83C33E7B-51B5-42D2-AFC5-339FAACE16A2> (senast hämtad 2024-08-06).

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1988/89:68*, 16 februari 1989, URL:
<https://data.riksdagen.se/fil/0F5AFE86-FB2B-4AED-B7BD-CBDA8099CB4B>
(senast hämtad 2024-08-07).

Sveriges riksdag. *Riksdagens protokoll 1989/90:85*, 14 mars 1990, URL:
<https://data.riksdagen.se/fil/72E9F6F2-6976-4CBB-8AB5-D97F7A71F242> (senast hämtad 2024-08-07).

Sveriges riksdag. *Riksdagens snabbprotokoll 1990/91:57*, 6 februari 1991, URL:
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-19909157-onsdagen-den_ge0957/html/ (senast hämtad 2024-08-13).

Sveriges riksdag. *Riksdagens snabbprotokoll 1990/91:132*, 14 juni 1991, URL:
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-199091132-fredagen-den_ge09132/html/ (senast hämtad 2024-08-11).

Sveriges riksdag. *Riksdagens snabbprotokoll 1991/92:12*, 17 oktober 1991, URL:

https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-19919212-torsdagen-den_gf0912/html/ (senast hämtad 2024-08-11).

Sveriges riksdag. *Utrikesutskottets betänkande 1991/92*, URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/betankande/sakerhet-och-nedrustning_gf01uu19/html/ (senast hämtad 2024-08-11).

Sveriges riksdag. *Totalförsvarets utveckling till och med budgetåret 1996/97 samt anslag för budgetåret 1992/93*, URL: <https://data.riksdagen.se/fil/89C9BD64-C280-4CF2-ADB4-71A2CF772880> (senast hämtad 2024-08-11).

Sveriges riksdag. *Riksdagens snabbprotokoll 1991/92:70*, 26 februari 1992, URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-19919270-onsdagen-den_gf0970/html/ (senast hämtad 2024-08-09).

Sveriges riksdag. *Riksdagens snabbprotokoll 1991/92:90*, 2 april 1992, URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-19919290-torsdagen-den_gf0990/html/ (senast hämtad 2024-08-09).

Sveriges riksdag. *Riksdagens snabbprotokoll 1994/95:64*, 22 februari 2024, URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-19949564-onsdagen-den_gi0964/html/ (senast hämtad 2024-08-07).

Sveriges riksdag. *Totalförvar i förnyelse: Proposition 1995/96:12*, 4 oktober 1995, URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/proposition/totalforsvar-i-fornyelse_gi0312/html/ (senast hämtad 2024-08-07).

Bilaga 1

Intervjuguide

Historiemedvetande och historiska stämningar inom utrikesförvaltningen

Vilken har under Din tid inom svensk utrikesförvaltning varit den dominerande synen avseende att placera in Sveriges geopolitiska relation till Sovjetunionen/Ryssland utifrån tidsdimensionerna det förflutna, samtiden och framtiden? Existerade konkurrerande, skilda uppfattningar? Hur utvecklade sig detta slags historieorientering under Din tjänstgöringstid?

Vilka eventuella "stämningar", som idag kan ha glömts bort, rådde vid olika tidpunkter under Din tjänstgöringstid inom utrikesförvaltningen?

Arbetsprocesser inom utrikesförvaltningen till grund för politiska uttalanden/utlåtanden

Hur såg bakomliggande diskussioner och tankearbete ut avseende utarbetandet av underlag till – och utformandet av – för Sveriges relation till Sovjetunionen/Ryssland viktiga offentliga politiska uttalanden och utlåtanden? Förändrades dessa arbetsprocesser under Din tjänstgöringstid? I sådana fall hur, på vilket sätt och i vilka omfattningar?

Outtalade antaganden och uppfattningar inom utrikesförvaltningen

Uppfattade Du att det under Din tjänstgöringstid, inom utrikesförvaltningen, existerade några "outtalade" antaganden och uppfattningar som kan ha varit betydande för verksamheten kopplat till Sveriges relation till Sovjetunionen/Ryssland? Om sådana "fenomen" fanns, hur artade de sig under Din tjänstgöringstid?